A photograph of three young people, two men and one woman, laughing and posing in a snowy outdoor setting. They are wearing heavy winter jackets and hats. The woman in the center is wearing a red and black jacket and a purple hat. The man on the left is wearing a dark jacket and a red hat. The man on the right is wearing a dark jacket and a dark hat, and is holding a white cup. In the background, there is a building, a utility pole, and a sign that says "Mark 2 1200 m".

**Alle har brug for, at betyde
noget i nogens liv!**

**- om Udviklingshæmmedes
indbyrdes relationer**

**Anne Woergaard Mikkelsen
Afgangsprojekt efterår 05
Sammensat PD
KLEO
Vejleder: Trine Pedersen**

INDLEDNING	3
METODE	4
HISTORIK OG PARADIGMESKIFT	5
AFGRÆNSNING OG BEGREBSAFKLARING	7
PROBLEMFELTER	8
FOKUS PÅ DE INDBYRDES RELATIONER	9
RELATIONER	10
KVALITATIV BRUGERUNDERSØGELSE	13
OVERVEJELSER OM TEMADAGEN:	13
METODE	14
TEMADAGEN	15
OPSAMLING PÅ BRAINSTORM	16
OPSAMLING	18
ORGANISATION OG MEDARBEJDERE	19
KOMPETENCEUDVIKLING	20
METODER OG REDSKABER TIL UDVIKLING AF INDBYRDES RELATIONER	22
AKTIONSFORSKNING	23
<i>Aktionsforskningens punkt 1. Problemstilling</i>	24
<i>Aktionsforskningens punkt 2. Aktion/Handling</i>	24
<i>Aktionsforskningens punkt 3. Iagttagelse</i>	24
<i>Aktionsforskningens punkt 4. Refleksion</i>	24
<i>Aktionsforskningens punkt 5. Tilpasning af handlinger, nye iagttagelser og refleksioner</i>	25
KONKLUSION OG PERSPEKTIVERING	26
LITTERATURLISTE	28
BILAG 1	29
BILAG 2	30
BILAG 3	31
BILAG 4	31
BILAG 5	31
BILAG 6	34
BILAG 7	35

Indledning.

Denne opgave er udarbejdet af Anne Woergaard Mikkelsen som er socialpædagog og daglig leder af "Fristedet", som er et aftentilbud, et værested, en klub for voksne udviklingshæmmede og sent udviklede i Høje Tåstrup Kommune.

"Fristedet" som det ser ud i dag, kunne fejre to års fødselsdag den 1/8 2005. Det er en sammenlægning af kommunens to tidligere klubber, hvoraf mælkevejen var et tilbud til de udviklingshæmmede og fristedet et tilbud til de sent udviklede i kommunen.

Baggrunden for sammenlægningen var et ønske om, at skabe større helhed i brugernes liv hvorfor de to klubber blev slået sammen med støttecentret, der står for den individuelle vejledning i brugernes eget hjem.

Tanken om, at det kunne være muligt at slå de to klubber med forskellige brugergrupper sammen, udsprang af et ønske fra nogle af brugerne om, at få mulighed for at lære hinanden bedre at kende.

I dag rummer "Fristedet" 60 medlemmer med meget forskelligt funktions niveau, dog med en overvægt på de udviklingshæmmede med et rimeligt højt funktions niveau og flertallet bor i egen lejlighed.

At sammenlægge to eksisterende klubber har, udover at være en organisatorisk og ledelsesmæssig udfordring, også været en pædagogisk udfordring. Hvordan skaber man et værdi grundlag¹ og udvikler en pædagogisk tilgang der muliggør, at 60 forskellige mennesker med meget forskelligt funktionsniveau, trives under det samme tag både som enkeltindivider, og i forholdet til hinanden? Hvordan understøttes brugernes ønsker om at lære hinanden bedre at kende, og samtidig leve op til målsætningen om, at skabe en større helhed i brugernes liv?

Disse problemstillinger leder frem til en problemformulering der hedder:

Hvilken betydning har det for udviklingshæmmede at indgå i relationer? Er det muligt at anvende deres indbyrdes relationer som arbejdsredskab til, at støtte brugerne i at nå deres mål for "det gode liv? I givet fald, hvordan og hvad kræver det af såvel den enkelte medarbejder som af organisationen?

Problemformuleringen består af flere dele, der systemisk er betingede af hinanden. Som hjemmevejledere bestemmer vi ikke i brugernes liv. Vores pædagogik skal tage udgangspunkt i brugernes egne ønsker for det gode liv. Derfor vil det, at anvende deres indbyrdes relationer som redskab, være betinget af, at brugerne selv er interesserede, og at vi i samarbejde udstikker retningslinierne for, hvordan det skal foregå.

Interessen for at sætte fokus på brugernes indbyrdes relationer har jeg fået foræret af brugerne selv igennem mine år som hjemmevejleder.

Gennem disse år har jeg haft øjenåbner oplevelser, hvor jeg både er blevet overrasket over brugernes evner og initiativ, og også rørt over deres medmenneskelighed.

Det er ikke sjældent jeg har oplevet at tumle med mulige løsninger på en problemstilling en bruger har præsenteret mig for, for dernæst at opdage at brugeren selv er i gang med løse det, i samspil med andre brugere.

Men hvad er det der *sker* i de situationer jeg har oplevet? Hvad er det for dynamik der opstår mellem brugerne, og hvorfor vokser de i forholdet til hinanden?

¹ Bilag nr. 1 Fristedets værdigrundlag – et arbejdspapir.

Er det simpelthen fordi alle har brug for at vide de betyder noget i andres liv, og hvis det er, er det så muligt at opsætte rammer, hvor den udvikling trives?

Metode.

Som introduktion ønsker jeg at komme ind på lidt historik og det paradigmeskift der har været på området gennem de seneste år.

Hvilken betydning har paradigmeskiftet haft, for både de udviklingshæmmede og for de professionelle der arbejder med udviklingshæmmede?

Udviklingshæmmede er ikke en ensartet gruppe. Derfor finder jeg det nødvendigt at lave en klar afgrænsning og beskrivelse af de problematikker, der er kendetegnende for den gruppe af udviklingshæmmede jeg sætter fokus på.

For at besvare min problemformulering bliver første del af opgaven, efter introduktionen, en uddybning af hvilken betydning relationer har for et menneskes udvikling. Uddybningen tager afsæt i betydningen af interaktioner i socialpsykologien samt i lærings- og udviklingsteorier med systemisk tilgang.

Anden del af opgaven har til formål at vurdere og præsentere brugernes interesse i emnet. Jeg ønsker at finde ud af om der overhovedet er grundlag for min tese om, at deres indbyrdes relationer har stor værdi for deres livskvalitet.

For at få denne viden laver jeg en kvalitativ brugerundersøgelse, og tager afsæt i afholdelsen af en temadag med 12 inviterede brugere.

Overskriften er "Venskaber" og dagen udformes inspireret af fremtidsværkstedets-metoden. Kritikdelen afløses af en brainstorm på brugernes oplevelse af begrebet venskaber. Dagen følges op over tid med interview af hver enkelt deltager, baseret på udfyldelsen af et relatiogram².

Den viden jeg får under temadagen, analyseres og holdes op mod de teoretiske indfaldsvinkler til relationers betydning.

Den sidste sammenfattende og udviklingsorienterede del af opgaven, bliver et bud på metoder og redskaber der kan anvendes i arbejdet med udviklingshæmmede og deres indbyrdes relationer. Hvilke ønsker har brugerne til vejlederne, hvordan ønsker de at se dem udmøntet i praksis, og hvilke krav stiller det til den enkelte medarbejder, og dermed til organisationen?

Diskussionerne mellem teori og praksis vil bære præg af den oversættelse jeg finder nødvendig, for at gøre teorier og metoder brugbare i forhold til det, at have en udviklingshæmning.

At oversættelse er nødvendig skyldes, at det til min store overraskelse har vist sig, at være et stykke pionerarbejde, at sætte fokus på brugernes indbyrdes relationer.

Der findes meget materiale og litteratur om relationer, om udvikling og om læring. På samme måde findes der litteratur og velunderbyggede undersøgelser om betydningen af relationer mellem bruger og medarbejder³.

Der findes litteratur der berører udviklingshæmmedes forskellige livsvilkår⁴, men uden at beskæftige sig med betydningen af deres indbyrdes relationer.

² Bilag nr. 2

³ Jensen Pernille m.fl. "Recovery på Dansk" Naranya Press 2004

Trods stor ihærdighed er det ikke lykkedes mig, at finde materiale der koordinerer områderne. Jeg har heller ikke fundet materiale, der erstatter medarbejderens betydning i relationen, med en eller flere brugeres betydning i samme relation.

Lad mig komme med et eksempel: I undersøgelsen af relationens betydning for et menneskes udvikling, stiller socialpsykologien krav om særlige kompetencer⁵, for at indgå i relationen. At mestre disse kompetencer, kræver en vis udvikling og koordinering af flere intelligenser⁶. Et område hvor udviklingshæmmede naturligt har vanskeligheder. De tilgængelige metoder til udvikling af de forskellige intelligenser, tager ikke højde for de særlige betingelser der kræves, for at en udviklingshæmmedet lærer. Læring og udvikling er hinandens forudsætninger⁷.

At oversætte, videreudvikle og tilpasse metoder fra andre områder, er nu ikke noget nyt i arbejdet med udviklingshæmmede. Jeg husker ikke at udviklingshæmmede på noget tidspunkt har haft den højstatus klassificering blandt forskere der er nødvendig, for at der udvikles egne teorier.

Sammenfattende kan man sige, at mit teoretiske udgangspunkt bliver en blanding af teorier der ikke er "skabt til området", og praksisteori der er skabt på området, men som ikke tager stilling til brugernes indbyrdes relationer.

Det forudsætter at uanset hvor jeg befinder mig i opgaven, er det nødvendigt at skabe dialog mellem den eksisterende teori og det område jeg ønsker at undersøge og dermed forsøge at skabe grundlag for udvikling af praksisteori.

Historik og paradigmeskift.

Historisk er det i år 25 år siden, særforsorgen blev udlagt fra stat til amterne og i løbet af de 22 år der er gået siden jeg mødte særforsorgen første gang, har jeg haft forskellige stillingsbetegnelser, fra omsorgsassistent over pædagogisk assistent til hjemmevejleder. Brugerne har været evnesvage, åndssvage, udviklingshæmmede og personer med betydelig nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne⁸.

Formålet med arbejdet har ligeledes skiftet fra omsorg og vedligehold, over et liv så nær det normale som muligt, til et liv på lige betingelser.

De udstukne formål har naturligvis haft signalværdi, og har med tiden udgjort et paradigmeskift i det socialpædagogiske arbejde på området.

Dette skift blev stadfæstet med ikrafttrædelsen af Lov om social service 1/7 1998⁹.

Service-loven sikrede brugernes ret til selvbestemmelse og dermed til at leve et liv på lige betingelser. I de sidste år har det pædagogiske fokus derfor naturligt været rettet mod udvikling af redskaber og metoder til sikring af brugernes selvforvaltnings- og selvbestemmelsesret.

At forstå betydningen af begreber som demokrati, selvbestemmelse og ansvarlighed læres ikke over én nat. Det tager tid, og det er ikke en proces der sker af sig selv.

⁴ Sørensen Peter Westergaard "Jeg er ok som jeg er" Forlaget Udvikling 2003

⁵ Madsen Bent m.fl. "Tæt på relationen" Nordisk forlag 1999

⁶ Armstrong Thomas "Klog på mange måder" Forlaget Adlandia 2002

⁷ Hermansen Mads "Læringens univers" Forlaget Klim 2001

⁸ Fremover anvender jeg ordet udviklingshæmmede (eller bruger) i tråd med LEVs (tidligere landsforeningen evnesvages vel) anbefalinger

⁹ Fremover kaldet Service-loven

Det kræver omstilling og stiller krav om udvikling til såvel organisation og professionelle som til brugerne selv.

Organisatorisk har det betydet krav om reel brugerinddragelse, f.eks. ved etablering af bestyrelser med brugerdeltagelse eller gennem afholdelse af brugermøder.

For brugeren mærkes de ændrede rettigheder ikke bare i de store linier, som at deltage i brugermøder og bestyrelser, de mærkes også i hverdagen. Der skal ikke længere bare tages stilling til om man vil have mælk i kaffen eller ej. I dag skal der tages stilling på en lang række nye og komplicerede områder, som f.eks. forvaltning af økonomi og personlige forhold. En situation der kan være svær for den enkelte, men som kan give mening gennem refleksion i fællesskab med andre¹⁰.

For den professionelle har omstillingen blandt andet betydet en nødvendig afgivelse af magt¹¹ og en fralægning af ekspertrolle. Derudover har det, uden at jeg vil sætte yderligere fokus på den problematik i denne opgave, medført nogle svære overvejelser og diskussioner omkring omsorgssvigt og omsorgstvang.

Overordnet kan man sige, at vi før var rejseledere, og at vi dag er stifindere¹².

Hvor rejselederens opgave var, at vise folk tilrette indenfor en fastlagt ramme, er det stifinderens opgave at finde de stier, der leder i retning af det mål, den udviklingshæmmede har sat for sit eget liv.

Sammenfattende kan man konkludere at paradigmeskiftet har betydet, at de professionelle ikke længere kan bestemme hvad der bedst for den enkelte udviklingshæmmede, men skal støtte, opmuntre og vejlede brugeren. Herunder:

- Tage udgangspunkt i brugerens ønsker.
- Støtte "jeg'et" og følelsen af at have værdi.
- Støtte og opmuntre modet til at turde.
- Opmuntre følelsen af "jeg kan".
- Være opmærksom på opnåelsen af delmål.
- Se og anerkende de små succeser undervejs mod målet.
- Acceptere at et mål pludselig ændrer sig.
- Tilpasse sig og finde nye veje.

At være fleksibel undervejs i arbejdet med at støtte brugeren i at nå sine mål, er nødvendigt. Vejlederen skal være villig til at tilpasse sin indsats efter brugerens ønsker. Udviklingshæmmede kan, som alle andre mennesker, møde noget spændende nyt undervejs, der gør det satte mål uinteressant, ligesom der kan opstå et ønske om et andet mål. Der kan opstå forhindringer der gør målet svært eller umuligt at nå.

Inden jeg kommer nærmere ind på forhindringerne, vil det være naturligt at afgrænse opgaven og synliggøre hvilken gruppe udviklingshæmmede jeg sætter fokus på, og hvilke karakteristika der kendetegner netop denne gruppe udviklingshæmmede.

¹⁰ Bilag nr. 3 Et eksempel fra praksis

¹¹ Gerland Gunilla "Autismetilstande- relationer og seksualitet" Videnscenter for autisme 2005

¹² Sørensen Peter Westergaard "Fra rejseleder til stifinder" forlaget udvikling 2002

Afgrænsning og begrebsafklaring.

Selvom opgaven ikke skal handle om "Fristedet"¹³, er det der jeg dagligt motiveres til, at reflektere over betydningen af brugernes indbyrdes relationer.

I indledningen beskrev jeg hvordan "Fristedet" er et tilbud til en meget bred gruppe af udviklingshæmmede og sent udviklede. Selvom "Fristedet" rummer en overvægt af brugere med højt funktionsniveau, er de fleste grader af udviklingshæmning repræsenteret. Ideen til "Fristedet" i dets nuværende form, udsprang som tidligere nævnt af brugernes ønske om, at lære hinanden bedre at kende.

*"De stærke skal sørge for at få de svage med."*¹⁴

Det gør at der er mange individuelle hensyn at tage, og det giver mulighed for at få specialiseret viden indenfor mange områder f.eks. omkring udviklingshæmmede med misbrug, med psykiatrisk overbygning, dobbeltdiagnoser, borderline strukturer, udviklings sårbare og særlige kromosom fejl.

Jeg har valgt at sætte fokus på gruppen af udviklingshæmmede der har et højt funktionsniveau, eller dem som både Jørn Foss og Hans Christian Hansen kalder "studenterne"¹⁵. I denne gruppe placerer jeg også det relativt nye begreb "sent udviklede" At være sent udviklet er ikke en diagnose¹⁶. De kaldes også for "boglignende svage", "unge med generelle indlæringsvanskeligheder" eller "borgere med særlige behov", almindeligvis forklaret med en undefinerbar hjerneskade. Hvor de udviklingshæmmede ofte har gået på skoler for udviklingshæmmede, har de sent udviklede "klaret" sig i den almindelige skole, som oftest med store vanskeligheder, megen specialundervisning og uden et eksamensbevis. De sent udviklede, befinder sig i en gråzone på kanten af en udviklingshæmning. Alligevel mener jeg det er forsvarligt, at bruge ordet udviklingshæmmede som fælles betegnelse fremover.

"Studenterne" er et ord jeg godt kender og som jeg også kan acceptere hvis det bliver brugt med et glimt i øjet som definition blandt fagfolk, der prøver at lokalisere hinandens arbejdsområde. På samme måde som jeg kan acceptere at de udviklingshæmmede lidt søgt kan genkendes ved at de "har huen lidt for langt ned i panden". Men jeg er langt fra enig når Hans Christian Hansen definerer dem som "eliten blandt de udviklingshæmmede, de velfungerende og de veltilpassede"¹⁷.

Jeg synes det er en nedladende beskrivelse der ikke tager hensyn til de forskellige, om end anderledes, vanskeligheder denne gruppe af udviklingshæmmede har. På den anden side skal jeg måske takke for denne provokation. Den gjorde det let at vælge hvilke brugergrupper jeg ønsker at sætte fokus på.

¹³ www.fristedet.htk.dk

¹⁴ Citat af MH fra temadagen om venskaber

¹⁵ Hansen Hans Christian "De glemte" Forlaget udvikling 2002 side 10 og side 93 nederst

¹⁶ World Health Organisation udviklede i 1974 et system, ICD10, til diagnosticering, herunder af udviklingshæmning.

ICD10 gradinddeler udviklingshæmning ud fra intelligens kvotienter.

¹⁷ Hansen Hans Christian "De glemte" forlaget udvikling 2002 side 94 linie 1 og 2

At være voksen i denne gruppe af udviklingshæmmede, er karakteriseret ved, at man kan magte de fleste almindelige dagligdags opgaver. Mange bor i egen lejlighed og er førtidspensionister. De fleste kan magte beskæftigelse i form af skånejob og klarer selv økonomi og diverse forpligtelser, som oftest med nogen timers vejledning i løbet af ugen. Flertallet har vanskeligheder med at læse og skrive, hvilket kan give problemer med at håndtere vigtige dele af hverdagen.

Blandt denne gruppe udviklingshæmmede findes der mange, som udover de kognitive vanskeligheder, også har en emotionel og social umodenhed.

Denne svage intra- og interpersonelle udvikling, kan vanskeliggøre den udviklingshæmmedes egen mulighed for, at etablere og vedligeholde relationer.

Det kan være svært at tage initiativ, ligesom der ofte mangles den nødvendige empati der kræves for at vedligeholde en kontakt.

Udviklingen, om end den er accepteret som hæmmet eller forsinket, sker ikke jævnt. Der er ingen garantier for at alle intelligenser udvikles, særligt ikke hvis man har en hjerneskade. Det vil sige at det ikke er unaturligt, at en voksen udviklingshæmmet, er udviklet forskelligt, på forskellige områder og de udviklingsmæssige spring kan være store. Denne disharmoni giver naturligt intrapersonel frustration og medfører ofte en lav, eller manglende, erkendelse og accept af egen situation. Det er ikke underligt at udviklingshæmmede ofte står i besværlige og eksistentielle dilemmaer: Hvem er jeg, hvad kan jeg og hvordan kommer jeg over de forhindringer jeg møder?

Problemfelt

Lad mig skitsere nogle af de forhindringer disse udviklingshæmmede ofte møder. De problemstillinger der er fremhævet med **fed** skrift er de problemstillinger jeg mener umiddelbart kan profilere af en styrkelse af brugernes indbyrdes relationer. De der er fremhævet i *kursiv*, vil opmærksomhed på betydningen af indbyrdes relationer måske afhjælpe eller mindske over tid.

- For store eller urealistiske mål.
- *Manglende erkendelse af egen situation.*
- Manglende kompetencer.
- *Svag jeg følelse, lavt selvværd og manglende identitets forståelse.*
- Udviklingshæmningens begrænsninger, herunder forsinket kognitiv eller emotionel udvikling.
- Manglende evne til fokusering og koncentration.
- Manglende evne til at lære af erfaringer og overføre dem til andre situationer.
- *Høj grad af "pædagog træning".*
 1. Målet er sat for at glæde pædagogen.
 2. Tilpasning efter aflæsning af pædagog krop/sprog og stemning.
 3. Manglende mod til at stå fast overfor pædagogen.
- **Manglende følelse af at høre til.**
- **Ensomhed og isolation** og derigennem risiko for...
- ... udvikling af psykologisk/psykiatrisk lidelse.
- **Manglende netværk at spejle og udvikle sig i.**
- **Manglende eller svage indbyrdes relationer.**

Sammenfattende kan man sige at udviklingshæmmede med et højt funktions niveau er kendetegnet ved, at kunne magte de fleste af de almindelige dagligdags gøremål. Deres problematikker ligger ofte i, at udviklingen af de forskellige intelligenser ikke harmonerer. Det kan give konflikter i forhold til at nå sine mål, og i forhold til at leve op til både egne og omgivelsernes forventninger.

Fokus på de indbyrdes relationer

Umiddelbart kunne det, med afsæt i disse problemstillinger, måske virke mere traditionelt interessant for faglig udvikling, at sætte fokus på vejlederens betydning for brugeren, og på betydningen af relationen mellem vejleder og bruger.

Et velundersøgt område, der havde ligget lige til venstrebenet.

Når jeg i stedet vælger at prøve at sætte fokus på betydningen af brugernes indbyrdes relationer, så er det ikke fordi jeg har behov for at være på tværs eller opfinde en ny metodisk dyb tallerken. Jeg har, som tidligere nævnt, fået interessen forærende af brugerne gennem et utal af overraskende oplevelser, som enten har krævet ingen handling fra min side eller et minimum af igangsætning.

Lad mig kort beskrive tre af de oplevelser der har motiveret mig, og som jeg samtidig kan opdele i tre overordnede kategorier der vedrører vejlederens rolle i relationsdannelsen

1. Relationer opstået mellem enkelt individer helt uden pædagog deltagelse:

- Michael som har et meget højt funktionsniveau inviterer Thomas med Downs Syndrom på en kop te, lidt privatliv og en smøg. De får begge noget ud af en oplevelsen, Thomas modtager uventet opmærksomhed og bliver set af andre end pædagoger. Michael får mulighed for at *give*, og vokser ved at mærke han formår at gøre et andet menneske glad.

2. Relationer opstået uden aktiv pædagog deltagelse men som kræver støtte for at udvikle sig:

- En gruppe medarbejdere opdager fra deres hotelværelse på en skiferie, at bruger gruppen har fået etableret kontakt til nogle andre brugere. Medarbejderne beslutter at holde sig væk, og erfarer senere, at der er udvekslet telefonnumre og aftalt besøg hos hinanden hhv. på Sjælland og i Jylland, Besøgene bliver til noget med støtte fra begge steders pædagoger og i dag, fire år efter, ses nogle af brugerne stadig privat. Samtidig er det blevet tradition at mødes to gange årligt for alle, til Sølund festival og Vinterlege for udviklingshæmmede

3. Relationer opstået med støtte fra pædagog:

- Lisbeth, hvis børn er flyttet hjemmefra, får støtte til at invitere nogle bekendte på middag, noget af det hun er bedst til at lave. Middagen bliver så stor succes, at de aftaler at mødes ugen efter. Projektet kræver støtte den første måneds tid hvorefter brugerne selv overtager "madklubben", som de kalder den. Den har senere udviklet sig til dybe venskaber mellem de fem involverede og de ses stadig flere gange ugentligt nu på niende år.

Fælles for disse tre eksempler er, at de på hver deres måde, bidrog til en højnelse af de implicerede brugeres livskvalitet.

Disse eksempler har været en del af den drivkraft der har motiveret mig til at undersøge, om det er muligt, metodisk, at arbejde med styrkelsen af brugernes muligheder for at danne og vedligeholde indbyrdes relationer
Før jeg kommer dertil, er det nødvendigt at undersøge og forstå, betydningen af begrebet relationer.

Relationer.

For at vurdere betydningen af brugernes indbyrdes relationer og vurdere om det er muligt at bruge dem som metode til højnelse af livskvalitet, er det nødvendigt at afklare hvad ordet eller begrebet egentlig indeholder, og hvilken betydning det har, for et menneskes udvikling.

Det er sjovt med ordet "relation", for på den ene side er begrebet så fundamentalt for et menneskes trivsel og udvikling, at det nærmest opfattes som noget selvfølgeligt. På den anden side er det et fremmedord med så stort, spændende og krævende indhold, at det selvfølgelige pludseligt kan opfattes vældig kompliceret.

I Pædagogisk og psykologisk opslagsbog¹⁸ beskrives relation som "*at indgå i et forhold til anden*" og der fortsættes med, at i den moderne pædagogik "*tænkes her yderligere på evnen til at indgå i forpligtende relationer og at formidle evnen hertil*". Så blev det pludseligt kompliceret. Der blev udvidet med ord som "*evner*", "*forpligtende*" og "*formidle*". Det vil sige der kræves særlige kompetencer for at indgå i en relation, som i sin grundform bare betød at indgå i et forhold til en anden. Ordbogen slutter af med at "*i moderne psykologi anses det at indgå i en relation for en grundlæggende faktor af betydning for udvikling*". Hvis jeg skal sammenfatte ovenstående beskrivelse af begrebet, så er det af så stor betydning for et menneskes udvikling, at det betragtes som noget ligefrem grundlæggende, at indgå i forhold til andre. Men indholdet af forholdet kræver pludseligt evner til at være i stand til at forpligte sig, at man er relationskompetent, og der stilles forventning om, at den evne kan formidles.

Det er lidt paradoksalt for et ord ikke mange tænker over eller anvender i hverdags sproget, men tager som noget selvfølgeligt der bare eksisterer.

At stå i relation til andre, eller indgå i interaktioner med andre mennesker, er i et almindeligt hverdagsliv næsten ligeså naturligt som at trække vejret, og samtidig er det ikke noget vi har tal på hvor ofte vi gør. Men det er grundlæggende for vores udvikling. I '80erne var der et populært foredrag, med tilhørende streamere til bilen, der hed: "Har du talt med dit barn i dag". Jeg kan ikke lade være med at lege lidt med tanken om en modernisering, og forestille mig at der fandtes en trend i dag hvor flertallet af biler havde en streamer i bagruden hvor der stod "*Har du været relationskompetent i dag*". Umiddelbart ville de fleste svare "*Ja*", ligesom de fleste dengang mente de selvfølgeligt havde talt med deres barn.

Måske er det bare for sjov, men alligevel rummer eksemplet en snert af alvor. Fælles for begge udsagn er nemlig, at de rummer mulighed for forståelse i flere lag. Vi tager dem selvfølgeligt, indtil vi tvinges til at reflektere over deres dybere betydning.

For at begrunde hvorfor det er vigtigt at sætte fokus på udviklingshæmmedes relationer, tager jeg udgangspunkt i socialpsykologien.

¹⁸ Jerlang Esben og Jerlang Jesper "Pædagogisk og psykologisk opslagsbog Nordisk forlag 2001

*"Et menneske ved først hvad det har sagt, når den anden har svaret. Eller hvad det har gjort, når den anden har reageret på handlingen. Individet er en meningsløs konstruktion i sig selv. Det får sin mening både for sig selv og for andre, når det træder i relation til andre."*¹⁹

Når jeg et konstituerer sig i interaktion med andre, vil jeg mene det ikke er uvæsentligt hvem man har mulighed for, at agere overfor.

Mange udviklingshæmmede lever størstedelen af livet omgivet af professionelle, altså omgivet af mennesker der har valgt et fag, og i øvrigt får løn for at passe det.

Når en udviklingshæmmede taler eller handler, er det ofte en professionel der svarer eller reagerer, og dermed bliver meningsdanneren for brugeren.

Brugeren spejler sig op mod et menneske med en helt anden baggrund, og en anden, professionel, tilgang til såvel brugeren som til det brugeren ønskede at kommunikere.

- Man skal ikke dømme et menneske før man har gået mindst en mil i hans mokkasiner -
Bear Hart

Uanset hvilke metoder jeg har lært og hvilke redskaber jeg anvender, har jeg aldrig gået nogen mil i en udviklingshæmmedes mokkasiner. Det jeg ser, det jeg hører og det jeg tror jeg forstår, vil altid være udtryk for min subjektive vurdering og tolkning.

Velvidende, at det er at tage forskud på glæderne, vil jeg understrege dette ved at citere et dilemma brugerne kom frem til, på den temadag der gøres til genstand for mere opmærksomhed senere. Citatet blev skabt af flere brugere i samspil og over tid, men i sammenfattet form, som brugerne godkendte, lyder det:

M: "Hjemmevejlederne skal være foran os"

B: "Ja, men nogen gange er det svært at få sagt hvad der er galt"

UT: "Og så gætter vi?"

M: "Ja, og så gætter I forkert og man får ikke sagt fra"

E: "Og så bliver det hele meget værre" (latter og lang tids stilhed)

M: "Det er ikke let at være hjemmevejleder"

Holder jeg det skitserede dilemma op mod den socialpsykologiske forståelse af, at individet får sin mening i relationen, her til en hjemmevejleder, så er den mening brugeren får dannet i den her situation, ikke særlig befordrende. Det er min erfaring at brugerne ofte har svært ved at få sagt det, vedkommende har på hjertet. Det tager tit lang tid, og vejen er kringlet. Hvis det udtrykte ikke umiddelbart giver mening for mig, via min subjektive tolkning af brugeren, så begynder jeg at gætte (*jeg kan også vælge at kalde det "at hjælpe"*) ud fra hvad jeg tror brugeren vil sige, med mit kendskab til vedkommende.

"Og så gætter I forkert". Selvfølgelig gætter jeg tit forkert, og sikkert oftere end jeg tror, for jeg har sorteret gennem mit filter af tolkede erfaringer med pågældende bruger, og jeg er foran.

"Og man får ikke sagt fra". Nej, for jeg er professionel, jeg har magten og er i øvrigt tit brugerens eneste bindeled til det system, vedkommende ofte er afhængig af. Det kræver meget mod at sige fra i den situation. *"Og så bliver det hele meget værre."*

¹⁹ Bent Madsen m.fl. "Tæt på relationen" side 77ø – Socialpædagogisk Bibliotek 1999

”Det er ikke let at være hjemmevejleder”, og sådan blev rollerne pludselig byttet om. Konkluderende kan man sige at der er stor forskel på at være udviklingshæmmede og dum!

Som tidligere nævnt lever mange udviklingshæmmede deres liv omgivet af professionelle, som de i en eller anden grad er afhængige af.

Det gælder selvfølgelig i høj grad for de der har behov for at bo i botilbud, men for de udviklingshæmmede med højt funktions niveau er problematikken den samme, selvom den udefra kan se anderledes ud.

De bor som regel i egne lejligheder, og er ikke omgivet af professionelle døgnet rundt. For mange gælder det, at de måske har job eller skole, de skal tage tog og bus for at komme til, og hvor de har mulighed for at møde andre mennesker.

Oftede handler de i bestemte butikker hvor de bliver genkendt, eller de har en nabo eller andre i nærmiljøet de møder, og hvor de kan slå en sludder af. Det kan give kvalitet i hverdagen for de af brugerne, der har de kompetencer der kræves for at kunne deltage og vedligeholde de, som oftest, uforpligtende møder.

Man skal kunne slå en sludder af, og gerne sige noget der passer i situationen.

Når A siger noget til B²⁰, er det ikke ligegyldigt hvad B svarer, det skal helst passe i konteksten for, at A kan svare tilbage så samtalen kan fortsætte.

Jeg vil mene, at for at føre den slags samtaler kræver det udvikling til en vist niveau, på flere af sine intelligenser. Det er nødvendigt at mestre sproget godt nok til at både at forstå og selv gøre sig forståelig²¹. Den interpersonelle intelligens²² er i spil, når det handler om at forstå det usagte; Hvad er betydningen af det der bliver sagt, hvad er den andens intention, hvordan er stemningen, er han/hun ved at gå osv?

Faktisk er det ikke sjældent at udviklingshæmmede fornemmer og aflæser en stemning ganske udmærket, de har tit mange års træning i at aflæse pædagoger. Men det er heller ikke sjældent de kommer forvirrede ud af mødet, fordi de ikke forstår den bagvedliggende mening. De forstår simpelthen ikke betydningen, men formår alligevel at deltage i samtalen ved at svare nogenlunde relevant så samtalen kan fortsætte. Denne evne skyldes at mange er mestre i at sige hvad de tror modtageren forventer. Jeg kan kun tro det skyldes et ønske om ikke at afsløre sig selv som ”uvidende” men det er en situation der, som i det tidligere dilemma, heller ikke særlig fordrende for udviklingen af jeg’et.

Der findes udviklingshæmmede der godt kan håndtere de her øvelser i kortere eller længere tid. Jeg kender flere som nævner dagens gøremål som et velkomment afbræk i hverdagen. At gå i banken eller ud at handle, rummer muligheden for lige at få en snak med ekspedienten. Ligesom det at gå på arbejde, ikke bare kan give en følelse af prestige og værdi, men måske også nogle kolleger man mødes med.

For en del udviklingshæmmede gælder det dog at de har vanskeligheder på det område og ikke besidder den fornødne situationsfornemmelse. Derfor er de ikke i stand til at møde mennesker på den tidligere beskrevne måde. Det kan godt føles ubehageligt at føre en samtale med et menneske, der ikke kan svare eller reagere indenfor den givne konteksts rammer.

²⁰ Meads triade Madsen Bent m.fl. ”Tæt på relationen” side 76

²¹ Den sproglige intelligens. Armstrong Thomas ”Klog på mange måder side 32 ff

²² Ibid. side 17

Nogle af de udviklingshæmmede kompenserer ved at finde det tilfredsstillende nok at komme ud, og bare være blandt mennesker, uden at tale med dem. Andre går gennem livet med øjnene i asfalten, eller kommer i konflikter fordi de ikke magter spillereglerne.

Sammenfattende kan man sige at der er sket et paradigmeskift i arbejdet med udviklingshæmmede særligt gennem de sidste 25 år. Mange udviklingshæmmede med højt funktionsniveau bor i egne lejligheder og klarer de fleste dagligdags gøremål med støtte. Deres udviklingshæmning viser sig ofte gennem kognitive, emotionelle og sociale vanskeligheder.

I stå i relation til andre er et grundlæggende menneskeligt behov, alligevel føler flere udviklingshæmmede sig ensomme og isolerede. Ofte vil professionelle udgøre en stor del af deres netværk og derfor vil det ofte være i interaktion med en professionel, at den udviklingshæmmede skal danne mening. Det bruger skitserede dilemma viser, at det møde ikke altid er særlig fordrende for den udviklingshæmmedes intrapersonelle forståelse. Den manglende jeg forståelse er en del af de forhindringer den udviklingshæmmede støder på, i forhold til, at nå sin målsætning for "det gode liv" Praksis eksemplerne har vist at relationer mellem udviklingshæmmede indbyrdes, kan bidrage med en følelse af at have værdi og betyde noget for nogen. Før det fakta kan udvikles til en egentlig metode, er det nødvendigt at foretage en brugerundersøgelse.

Kvalitativ brugerundersøgelse.

For at undersøge om der er grundlag for at anvende udviklingshæmmedes indbyrdes relationer som metode, må jeg høre de mennesker min tese vedrører, om de er enige med mig i, at det at indgå i relationer betyder noget for dem.

For at finde ud af det, valgte jeg at invitere 12 udviklingshæmmede til en temadag med overskriften "venskaber"

Jeg har flere gange været inde på hvor grundlæggende og omfangsrigt begrebet relationer er. Grundlæggende fordi et menneske først ved hvad det har sagt når en anden har svaret. Omfangsrigt fordi der stilles krav til det, at indgå i den udviklende interaktion.

"Jeg er måske ikke den store konversations, jeg starter ikk´ en samtale selv, men hvis du starter så fortsætter jeg, så kan jeg godt fortsætte"²³

Hvordan opleves denne kompleksitet i gruppen af udviklingshæmmede med et højt funktionsniveau?

Overvejelser om temadagen:

Filmen "*Betyder jeg noget for dig*"²⁴ som nogle studerende lavede, blandt andet i "Fristedet", handler om udviklingshæmmedes overvejelser og relationer generelt. Udover at fortælle om deres indbyrdes relationer, giver deltagerne i filmen tydeligt udtryk for, at familiære relationer er af stor betydning for dem.

²³ Citat af MH. Bilag nr. 7 side 2n.

²⁴ Bilag nr 4

Filmen viser at det ene ikke udelukker det andet, ligesom indbyrdes relationer brugerne imellem eller til familien, ikke udelukker ønsket om en god og nær relation til hjemmevejlederen. Hver relation, sin funktion.

Da jeg udelukkende ønsker at undersøge betydningen af deres indbyrdes relationer, vælger jeg overskriften "venskaber" som en afgrænsende faktor.

At udvælge deltagerne til temadagen var en svær proces der krævede mange overvejelser. Det kunne være spændende at invitere tolv brugere jeg ikke kender og omvendt. Når jeg nævner det, skal det ses i lyset af min frygt for, at de inviterede brugere og jeg kender hinanden for godt. Det er let for mig at have en forventning om hvad de vil sige. Samtidig ønsker jeg ikke en situation, hvor deltagerne kan komme i konflikt mellem deres holdninger, og mig som daglig leder af deres fritidstilbud.

Muligheden for den konflikt søgte jeg at minimere ved at invitere en observatør med som ingen af deltagerne kendte. Hendes opgave var primært at observere hvordan jeg håndterede min rolle. Vi aftalte at hun til hver en tid, kunne stoppe mig hvis jeg blev "for grebet af mig selv", eller begyndte at stille ledende spørgsmål og grave efter de svar der kunne bekræfte min tese. Målet var, at sikre den størst mulige objektivitet i en naturlig subjektiv situation.

Ulempen ved at invitere fremmede brugere ville være, at vi skulle bruge tid på at skabe den tryghed der er forudsætningen for, at dagen ville blive en succes for alle parter. Jeg valgte at invitere ti brugere blandt medlemmerne i "Fristedet" og to fra et tilsvarende tilbud i nabokommunen, seks mænd og seks kvinder.

Fordelen ved at invitere brugere jeg kender er, at jeg havde mulighed for at sikre mig, at deltagerne hørte til gruppen af brugere med højt funktionsniveau. Jeg kunne udvælge brugere, som enten havde været en del af de eksempler jeg tidligere har beskrevet, eller brugere som jeg vidste, havde noget på hjerte. Derudover kunne jeg stå til rådighed overfor de uddybende spørgsmål de måtte have, når vi mødtes i "Fristedet" i tiden inden temadagen. Samtidig havde jeg mulighed for at følge op på de udsagn der måtte komme. De to brugere fra nabokommunen blev inviteret fordi de begge er meget aktive, og blandt andet er medlemmer af ULF²⁵.

Metode.

Jeg valgte at lægge et program for dagen²⁶ som skulle sikre at vi nåede igennem de punkter jeg ønskede at få viden om.

For at sikre mig den viden, havde jeg flere forskellige metoder til overvejelse: Fremtidsværksted, og café-metoden, ligesom jeg kunne have valgt at vi fælles udarbejdede et netværksskort til afdækning af eksisterende relationer.

Jeg valgte at lave min egen metode og bruge fremtidsværkstedet som skelet.

Fremtidsværkstedet er en metode opdelt i 4 faser:

- Forberedelsesfasen.
- Kritikfasen.
- Drømme (eller fantasi)fasen.
- Realitets eller virkeliggørelsesfasen.

²⁵ Udviklingshæmmedes Lands Forbund

²⁶ Bilag nr 5

En af tankerne bag fremtidsværkstedet er netop at danne nye fællesskaber gennem deltagelse i en fælles skabende aktivitet.

Umiddelbart er kritik fasens formål at bryde en (fælles) resignation i en gruppe. Deltagerne i temadagen var som sådan ikke at betragte som en fælles gruppe, og jeg valgte at skrive kritikfasen ud med en brainstorm for at afklare hvad brugerne forstod med ordet venskaber.

I den anden fase ønskede jeg at høre om deres erfaringer og deres ønsker for fremtiden og herunder afklare hvor meget eller hvor lidt, de ønskede hjemmevejledernes hjælp i forhold til etablering og vedligeholdelse af venskaber. For at lande det hele, skulle realitetsfasen være opstarten på en "håndbog til hjemmevejledere".

At lave en håndbog for hjemmevejledere er naturligvis et stort og selvstændigt projekt, men vi kunne lave en opstart, nogle linier og tips og udvikle håndbogen over tid.

Det var vigtigt for mig at vise brugerne at deres udsagn havde værdi og blev taget alvorligt.

Sammenfattende kom overskrifterne for dagen til at hedde:

- Forberedelsesfasen.
- Brainstorm over ordet venskaber.
- Erfaringer og ønsker.
- "Håndbog til hjemmevejledere".

Jeg havde inviteret seks mænd og seks kvinder og kunne derfor lave køns opdeltede arbejdsgrupper. At vælge at dele deltagerne i grupper, skal ses i lyset af mit ønske om ikke at farve udkommet af dagen. Gruppe arbejdet giver samtidig en mulighed for, at observere roller og samarbejde i processen.

Kønsopdelingen ville måske give mig den sidegevinst, at jeg fandt ud af om mænd og kvinder havde forskellige holdninger til betydningen af venskaber.

Mandgruppen skulle arbejde med en båndoptager og kvindegruppen vidste jeg, havde to skriveglade deltagere, og skulle derfor arbejde med referat.

Temadagen.

Ud af de tolv jeg havde inviteret, mødte ni op. To var blevet syge og en var på højskole. De fraværende var desværre alle kvinder, og det gjorde at jeg måtte ændre planen fra starten af dagen. Ingen af de kvinder der var kommet var skrive stærke, derfor valgte jeg at lade observatøren gå med i kvindegruppen som referent.

Dagen startede med fælles morgenkaffe og præsentationsrunde. Alle vidste vi skulle tale om venskaber, men kun to var klar over hvorfor netop de var inviterede.

Programmet for dagen blev gennemgået og jeg sikrede mig at jeg måtte bruge deltagerens udsagn i opgaven. Stemningen var både spændt og forventningsfuld. Det stod klart at de havde overvejet venskabets betydning siden invitationen var kommet, og det var tydeligt at de følte sig som noget særligt at netop de var udvalgt til at vide noget om det.

I *kvindegruppen* var det mærkbart at de var få. De havde svært ved at komme i gang og observatøren fortæller at "det var svært for dem at sætte ord på venskab er".. "En ven er sød og sjov at være sammen med" men efter lidt opvarmning kom der andre ord på. "En ven er pålidelig, en man kan snakke med når man er ked af det og glad. Det er livsbekræftende at ha' en ven fordi man bli'r gladere af det"

Kvindegruppen skrev ned på karton²⁷ og blandt de udsagn de kom med var at;

- venner behøver ikke være gode til det samme, man kan lære af hinanden
- man bliver glad når man har en ven
- en der holder af en, respekterer en som man er
- man er ikke alene (ked af det hvis man bli'r uvenner, man bli'r såret)

Mandegruppen arbejdede med båndoptager²⁸. Det var tydeligt at nogle af deltagerne havde været med i føromtalt film eller var aktive i ULF. De havde ikke brug for megen opvarmning, de var vant til at tale og blive hørt.

MH. " Vi begynder med, det handler om venskaber øøøhhh og om hvad jeg føler om venskaber. Jeg vil nok være... Jeg vil prøve sådan at sige, jeg er måske ikke den der er bedst til at ha' nære venner... Sådden... Men jeg er nok mest til at komme ned i klubben eller andre steder og være venner med dem der kommer der (*rømmer sig*) jeg synes venner skal være sådan nogen der... Man skal ku stole på dem og sådan noget (*I baggrunden – A: "ja" – M: "Det er kaftedme vigtigt"*) Det skal være sådan nogen der er gode at snakke med, man kan stole på, man kan (*i baggrunden A: Lave nogen ting sammen*) spille med og lave alting sammen med".

M: "Det der adskiller en ven med en bekendt er at man kan tilgive. En bekendt er på ydergrænsen (K: griner), vigtigt – men ikke ligeså vigtigt som at ha' en ven. En bekendt kan man være uvenner med i længere tid uden det gør så meget"

Opsamling på brainstorm

Efter en time lavede vi fælles opsamling. Jeg tog udgangspunkt i kvindegruppens planche og bad mandegruppen supplere. Det blev meget hurtigt til en meget spændende dialog alle deltagerne imellem. Min rolle var at skrive referat på tavlen.

Pludselig er der et par mænd der begynder at blande sig i mit referat. De ville gerne have jeg skriver udsagnene andre steder end jeg gør. Kvinderne griner. Jeg skriver hvor de beder mig om at skrive, og pludselig tegner der sig en opdeling af udsagnene i forskellige grupperinger, fuldstændig styret af deltagerne selv. Det betød en justering af programmet, fordi deltagerne selv gik naturligt videre til at tale om deres erfaringer og ønsker.

Første gruppering deltagerne lavede, kom til at handle om kærester "dem man bli'r gift og skilt fra". Dét skal vejlederne ikke blande sig i, og der blev ikke talt mere om det emne udover udsagnet om, at en ven hugger *ikke* ens kæreste, heller ikke ens gamle kæreste, med mindre man har talt om det.

²⁷ Bilag nr.5

²⁸ Bilag nr. 6

Næste gruppe var *venner*, og fra kvindegruppens plancher kom udsagnene:

- Nært forhold til/en man ser privat.
- En der kan hygge/snakke om personlige ting.
- En der støtter en i tykt og tyndt.

En ven er en man kan:

- Gå på aftenskole, rejse, holde fødselsdag og nytår med. Gå i teater, biograf og til koncert med og en man kan ringe til.
- Drille uden han/hun bli'r sur.

Mændene supplerede med:

- Troskab/Tillid/Stole på.
- Tilgive/Række hånden frem (begge veje).
- Snakke privat med/Gode råd.
- Give plads (hvis man siger man ikke gider skal det respekteres).
- Hjælpe hinanden (de stærke skal få de svage med).
- At være fælles om oplevelser, dele oplevelser, snakke om oplevelser bagefter.
- Det fører til man ikke er ensom, for bedre syn på livet, man har det bedre med sig selv.

B: "Det er godt at ha' venner i hele landet, jeg har en på Fyn"

UT: Hvorfor er det godt at ha venner i hele landet?

B: "For så har man noget at glæde sig til, så skriver man breve, ringer og taler om hvad man skal lave næste gang man ses"

Næste kategori deltagerne skabte var *bekendte*. De var vigtige, men ikke så vigtige som rigtige venner.

- *M + K "Dem man møder i f.eks. City 2 og hilser på uden at standse op og snakke"*
- *E "Naboerne, det er vigtigt at ha' et godt forhold til naboerne og gård mændene"*
- *Dem fra arbejdet*

Derefter kom gruppen af *dem man ikke længere er venner med/uvener*:

M: "Man kan komme i en situation hvor man må sige farvel til ven hvis de har gjort noget dumt:

- Stjæler kærester.
- Meget store dumme ting (stjæle, vold, slå).
- Afslører hemmeligheder.
- Bryder tillid/spreder rygter/bagtaler.
- Hvis den ene bestemmer mere.

Sidste kategori var *forkerte venner* og her blev stemningen meget alvorlig.

X²⁹: "Jeg har jo en gammel betinget dom, det ved du godt Anne, fordi jeg var for let at lokke med, Jeg gjorde ikke ret meget, han gjorde det hele, derfor blev dommen betinget"

²⁹ Efter aftale om at gøre brugerne helt anonyme har jeg fået lov at bruge dette citat

XX: "Jeg kender det godt, sådan nogen forkerte venner havde jeg også for mange år siden"

Udover kriminelle, var *forkerte venner* penge - venner, altså venner man kun kender når man har penge og som snyder en, og venner der drikker eller ryger hash. Årsagen til man havde fået forkerte venner, skyldtes både at der var spænding, men også fordi man var bange for at sige fra. En af kvinderne havde haft en kæreste der drak. Der var enighed om at det her var svært og krævede vejledernes hjælp.

Opsamling.

Målet med temadagen var, at undersøge, hvorvidt jeg havde ret i min tese om, at det at indgå i relationer havde betydning for brugerne. En målsætning der blev opfyldt til fulde

Hvad temadagen derudover kunne gøre for mig, var at give mig mulighed for at afprøve den socialpsykologiske indfaldsvinkel jeg har valgt. "At et menneske først ved hvad det har sagt når den anden har svaret", og at manglende forståelse for en given kontekst skaber yderligere forvirring, der ikke er befordrende for udvikling af jeg'et.

Det bruger skitserede dilemma viste, hvordan en subjektiv forståelse kan skabe uovervindelige frustrationer der giver den udviklingshæmmede følelsen af ikke være blevet set, hørt eller forstået, og i værste fald føle sig diskvalificeret som selvstændigt individ. Hvis læring og udvikling er hinandens forudsætninger og læring kræver optimal frustration³⁰, står det tilbage at afprøve denne påstand i brugernes indbyrdes relation. Således vil det vise sig om det er muligt for de udviklingshæmmede selv, at skabe den optimale frustration i deres indbyrdes relationer, og at de derigennem kan fungere som hinandens spejlende meningsdannere.

I indledningen udtrykte jeg forundring over hvad det var der skete, brugerne imellem, der gjorde at de voksede i forhold til hinanden. Temadagen gav mig mulighed for få indblik i dette forhold ved at studere deltagerens arbejdsproces.

Kunne deltagerne indbyrdes skabe en kontekst der sikrede følelsen af ligeværd, og besad de, de kompetencer der kræves, for at indgå i respektfuld dialog uden styring.

Grupperne arbejdede engageret både indbyrdes, og i forhold til at give hinanden plads i opsamlingen. Dialogen var præget af lydhørhed, tålmodighed og genkendelse ved de udsagn der kom frem.

Gruppearbejdet gav den enkelte mulighed for både at bidrage og lytte, men også tid til at reflektere over de andres udsagn og derigennem udvide sit eget verdens billede³¹, og føre det med i opsamlingen. Et faktum jeg mener, understøtter min tidligere påstand om, at det der kan være svært at forstå for den enkelte udviklingshæmmede, giver mening i fællesskab med andre

Det at grupperne arbejdede kønsopdelt, gav mig den sidegevinst at jeg fik mulighed for at studere om der, også blandt udviklingshæmmede, er forskel på mænd og kvinders værdier. Og hvorfor skulle der egentlig ikke være det.

Kvinderne havde fokus på de bløde værdier såsom at hygge, støtte, opbakning og nære forhold, mændene brugte ord jeg forbinder med æresbegreber. Troskab, tillid, og stole på.

³⁰ Hermansen Mads "Læringens univers" side 27-29

³¹ Tilpasning via assimilation. Illeris Knud "Læring, aktuel læringsteori i spændingsfeltet mellem Piaget, Freud og Marx s.25 ff.

Den overraskende del var primært, at de ikke gik i krig med hinanden for at bevise det ene værdisæt var mere rigtigt end det andet. Deltagerne lagde stor vægt på, at ensartethed ikke var et krav. Man kan lære af hinanden, venner behøver ikke være gode til det samme, og de stærke skal få de svage med. Man skal respekteres som den man er.

Vel nok det tætteste jeg har været på en herredømmefri samtale.

Sammenfattende kan man sige at asymmetri i relationen ikke nødvendigvis er en ulempe. Forskellen er magtforholdet mellem deltagerne, og at frustrationen ikke er uovervindelig.

At dagen havde været en positiv og lærerig oplevelse bekræftede deltagerne under afslutningen. Der var en opløftet stemning, det havde været dejligt at blive hørt og forstået. Det blev foreslået at vi optog temadage som disciplin i "Fristedet", med emner som parforhold, politik (gerne op til valg) rettigheder og pligter, mande- og kvindetemaer.

Konkluderende kan man sige, at ud fra de holdninger deltagerne på temadagen gav udtryk for, er der basis for at arbejde videre med at bruge deres indbyrdes relationer som arbejdsredskab til at støtte brugerne i at nå deres mål for "det gode liv". Tilbage står at finde ud af, hvad det kræver af den enkelte medarbejder og af organisationen, og hvordan det kan gøres

Organisation og medarbejdere.

At være udviklingshæmmet eller professionel på området for udviklingshæmmede er i en forandringsproces. Det blev beskrevet kort i afsnittet om historik og paradigme skift.

Det er ligeledes beskrevet hvordan arbejdsopgaverne og rollerne er ændrede. Hvor vi før var rejseledere er vi i dag stifindere

Samlet set er der sat ny dagsorden for måden at tænke arbejde med udviklingshæmmede. At sætte fokus på arbejdet med de udviklingshæmmedes indbyrdes relationer, er et bidrag til denne nye dagsorden.

Dette afsnit handler om, hvilke krav det arbejde stiller såvel til organisationen, som til den enkelte medarbejder.

At afklare denne betydning kan ikke gøres uden at have blik for betydningen af de samlede ændringer på området.

De samlede ændringer på området har medført en lang række nye krav, både til organisationen og til den enkelte medarbejder. I kølvandet på serviceloven, er området for udviklingshæmmede blevet udvidet til at omfatte nye brugergrupper Gamle diagnostiske skel er udvisket og området er udvidet til også at indbefatte nye, særlige eller dobbelte diagnoser. Det er meget forskellige menneskers jungle af forskellige problematikker, vejlederen skal finde brugbare stier i. Det kræver bred faglig viden og det kræver et solidt fagligt selvværd at følge med, uden at føle sig kørt bag dansen.

Med den samlede mængde krav til hver enkelt medarbejder, kan et ønske om fokus på udviklingshæmmedes indbyrdes relationer, i værste fald opleves som endnu et belastende krav, eller som noget der er så selvfølgeligt, at det ikke behøver særligt fokus i forhold til de andre problemstillinger i hverdagen. Omvendt kan det i bedste fald opleves nærmest befriende, at sætte fokus på noget der er helt grundlæggende for et menneskes udvikling.

Sandheden ligger nok et sted i midten, og vil være afhængig af såvel den enkelte medarbejders optik og af, om det lykkedes ledelsen at etablere en følelse af nødvendighed for fokusering på emnet³².

Sammenfattende kan man sige, at både organisation og den enkelte medarbejder har været i en omstillingsproces i flere år. En omstilling der har forårsaget radikale ændringer i kernekompetencen. Kompetenceudvikling er blevet et almindelig kendt ord på alle niveauer i organisationen og følelsen af krydspres er ikke længere forbeholdt ledelsen. Den samlede mængde af arbejdsopgaver kan gøre det svært for grundlæggende ting som arbejdet med udviklingshæmmedes indbyrdes relationer, at vinde den nødvendige opmærksomhed.

Kompetenceudvikling.

Med de ændrede arbejdsopgaver er der opstået behov for kompetenceudvikling.

Medarbejderne tilbydes efteruddannelse, kurser og temadage med oplæg fra specialister på det område, hvor man ønsker at få kendskab til ny viden og metoder. For den enkelte medarbejder kan dette tilbud opleves som et yderligere krav.

Krav om udvikling af kompetencer, sammenholdt med det øgede pres i hverdagen, skaber ikke nødvendigvis den optimale frustration der, også for medarbejdere, er forudsætningen for, at læring kan finde sted. På samme måde får nye metoder kun praksis værdi, hvis det er muligt at afprøve dem og gøre sig erfaringer med deres anvendelighed i forskellige situationer.

Hvis mængden af tilbud om ny viden og nye metoder overstiger muligheden for at afprøve, reflektere og danne sig erfaringer i praksis, risikeres det at skabe uovervindelig frustration. Det kan betyde at organisationen risikerer at medvirke til læringsblokering, frem for at skabe udvikling af kompetencer.

Læringsblokering kan medføre resignation og forandringstrætte medarbejdere, der i yderste konsekvens kan ende med at arbejde imod, frem for med udviklingen.

En anden mulighed er, at der udvikles en ureflekteret metodefiksering der gør, at metoder anvendes uden den nødvendige refleksion over deres anvendelighed i situationen.

Billedligt kan man sige man risikerer at prøve at slå et søm i med en boltsaks, hvor det havde været bedre at bruge en hammer.

For den enkelte udviklingshæmmede kan det betyde at vedkommende forsøges passet ind i en bestemt metode, frem for at vælge en metode, der passer til mennesket og situationen.

At beskrive disse mulige konsekvenser, skal ikke forstås som at jeg ikke finder værdi i kompetenceudvikling i form af kurser og nyt metode kendskab. Derimod er det mit ønske at argumentere for, at det skal fungere som et supplement til en højnet anerkendelse af den viden der allerede findes i organisationen. At den viden der findes ikke nødvendigvis bliver uanvendelig og mister sin værdi, fordi der sker forandringer og stilles ændrede krav.

Hver enkelt organisation rummer allerede en stor mængde viden. Både i form af medarbejdergruppens samlede viden, og i form af hver enkelt medarbejders særlige viden. Under den synlige viden ligger et lag af indkapslet, eller tavs viden.

³² Inspireret af Kotters 8trins model til forandringsledelse

Hvis organisationen ikke har sat brugernes indbyrdes relationer på en officiel dagsorden, vil det ofte være i det lag af tavs viden, den enkelte medarbejder lagrer sine observationer og oplevelser omkring emnet. Præcis som jeg beskrev i indledningen.

I kontakten med brugerne er medarbejdernes personlighed altid i spil, og der findes medarbejdere for hvem det at danne og etablere kontakter er en naturlig del af personligheden. Disse "Gatekeepers er en gruppe mennesker som via deres rolle og personlighed har specielle ressourcer for kontaktetablering"³³.

Når en medarbejder naturligt tænker i kontakter, er det let at tænke relationer ind i arbejdet med udviklingshæmmede. For ledelsen vil det være oplagt at anvende disse medarbejders særlige ressourcer, til at sætte fokus på relationsdannelse som metode.

Det er min oplevelse, at en del af den pædagogiske hverdag tager sit afsæt i tavs viden. Tavs viden er en individuel og erfaringsbaseret viden, der ofte kun reflekteres over som en slags hermeneutisk cirkel i ens eget hoved. Hvis en medarbejder spørges, hvorfor en særlig situation lykkedes, vil svaret ofte være; "*Jeg ved ikke hvad det er og hvad jeg gjorde, jeg gør det bare fordi jeg ved det virker*". Den indkapslede viden kan være svær at sætte ord på, og derfor deles den sjældent med andre. Selvom den form for erfaringsbaseret viden kaldes "tavs" vil jeg mene den udgør en væsentlig del af den pædagogiske virksomhed.

I samspil med de fælles pædagogiske diskussioner, det fælles udviklede værdigrundlag og de fælles udviklede retningslinier, er det hver enkelt medarbejder, der med sin personlighed, viden og tilgang til arbejdet, skaber organisationens særlige kendetegn. Et særligt kendetegn ved en organisation kan blandt flere ting være, at sætte arbejdet med de udviklingshæmmedes indbyrdes relationer på dagsordenen.

At få kendskab til hvor store ressourcer den enkelte organisation indeholder, kræves at der skabes anerkendende og trygge rammer i personalegruppen, hvor denne indkapslede eller tavse viden i tale sættes og synliggøres. Hvis en viden forbliver tavs og kun er genstand for den enkeltes egen refleksion, har den ingen praktisk værdi for den samlede organisations udvikling. Hvis den derimod bringes ud i det åbne, fælles rum, kan den højnes fra privat refleksion til fælles analyse og dermed give mening for alle i organisationen. Derigennem kan der udvikles nye metoder og kompetenceudvikles gennem videns deling.

Ønsker man at arbejde med brugernes indbyrdes relationer er vidensdeling et godt udgangspunkt. Det er også et nødvendigt udgangspunkt, for der findes hverken kurser eller oplægsholdere, der er rettet mod at sætte udviklingshæmmedes indbyrdes relationer på dagsordenen.

Den viden der står til rådighed på området, er den viden den enkelte medarbejder og personalegruppen råder over gennem deres oplevelser, refleksioner og erfaringer.

Sammenfattende kan man sige at kompetenceudvikling ofte tilbydes i form af kurser og dage med eksterne oplægsholdere. En metode til erhvervelse af ny viden, der dog ikke sikrer udvikling af medarbejderens kompetencer. For at gøre viden til en kompetence kræver det mestring i praksis. En proces der ikke nødvendigvis finder sted.

³³ Hansen Hans Christian "De glemte" side 128ø.

Ophobning af viden der ikke medfører udvikling af kompetence, kan skabe uovervindelige frustrationer hos den enkelte medarbejder.

Internt råder organisationen over en stor mængde viden hvoraf en del er indkapslet eller tavs viden. Denne tavse viden er baseret på de erfaringer og oplevelser den enkelte medarbejder har, og indeholder ofte værdifulde observationer. Observationer der er foretaget i situationer med de udviklingshæmmede, og som berører vigtige detaljer omkring deres liv og personlighed. Detaljer som kan hjælpe vejlederen til at finde de stier, der gør det muligt at støtte den enkelte til, at nå sit mål for "det gode liv".

Men hvordan sikres det, at de observationer og erfaringer deles med resten af organisationen til gavn for brugerne?

Jeg har været inde på at skabe forum for videns deling blandt medarbejderne som reflekterende praktikere af hverdagslæring, men jeg mener ikke denne form kan stå alene. Observationer og erfaringer må danne grundlag for systematisk metodeudvikling af praksis, ud fra en erkendelse af brugernes behov. En udvikling der kan understøttes f.eks. gennem aktionsforskning³⁴.

Metoder og redskaber til udvikling af indbyrdes relationer.

I problemformuleringen spurgte jeg hvilken betydning det har for udviklingshæmmede at indgå i relationer. Ligeledes ønskede jeg at undersøge, om det var muligt at anvende disse relationer som arbejdsredskab til højnelse af udviklingshæmmedes livskvalitet, og i givet fald hvordan. Jeg var i samme åndedrag inde på, at arbejdet vil være betinget af, at de udviklingshæmmede selv er interesserede, og at vi sammen udstikker retningslinierne for hvordan.

Hvordan de retningslinier skal udarbejdes i samarbejde, beskriver skismaet i den socialpædagogiske virkelighed. Den udviklingshæmmede har sit liv i spil, vejlederen sin faglige tilgang, og der er ikke altid overensstemmelse mellem de to indfaldsvinkler. At der ikke altid er overensstemmelse er dog ikke det samme som at der ikke kan samarbejdes. De forskellige tilgange bør supplere hinanden.

På temadagen udtrykte deltagerne ønske om støtte til at danne netværk. De ønsker at vejlederne skaber rammer der muliggør dannelse af netværk baseret på fælles oplevelser. De ønskede at få nogen oplevelser sammen, der gav fælles minder og noget at snakke om, noget at huske og noget at se tilbage på.

Konkret ville de have at der blev lavet noget ordentlige fester og også gerne hvor der blev inviteret andre udviklingshæmmede fra andre kommuner med. De ville gerne have at vejlederne hjalp dem med at komme på besøg i klubber for udviklingshæmmede i andre kommuner. Derudover ønskede de hjælp til at arrangere ferieture, biografture, teaterture o.l. uden at medarbejderne skulle med

I hverdagen ønskede de støtte til at lave hjemmebesøg hos hinanden. De ville gerne have medarbejderne hjalp med det, der var svært, men det de selv kunne finde ud af, skulle vi ikke blande os i. De fortalte det kunne være svært at tage initiativ, og at vejlederne skulle være foran og "opsnuse" behov, for derefter at skabe situationer der gjorde det muligt at mødes med andre.

³⁴ Tingleff Lise m.fl. "Lærernes læring – aktionsforskning i praksis" CVU København og Nordsjælland 23 september 2004

Ønsket om at vejlederne bør være foran og "opsnuse" behov er for mig det samme som at sige; "vi forventer I udnytter jeres faglighed til at fjerne de værste sten fra vores vej, og I må også godt kunne fornemme om vi har brug for noget I kan sætte i gang for os". Det er jo ikke tit der kommer en udviklingshæmmede og siger; "jeg føler mig ensom og jeg har det svært med at komme ud af min lejlighed, så kender du ikke nogen jeg kunne have det godt sammen med, og som du kunne lære mig at ringe til".

Eksempler på at være foran og "opsnuse" behov var jeg inde på allerede i afsnittet om afgrænsning og begrebsafklaring. Der beskrev jeg tre eksempler der havde motiveret mig til at sætte fokus på udviklingshæmmedes indbyrdes relationer. I hvert af disse eksempler var vejlederens rolle forskellig:

4. *Relationer opstået mellem enkelt individer helt uden pædagog deltagelse:*
 - Medarbejderen lagttager, deler oplevelsen med kolleger, og højner derigennem den fælles opmærksomhed på betydningen af indbyrdes relationer.
5. *Relationer opstået uden aktiv pædagog deltagelse men som kræver støtte for at udvikle sig:*
 - Medarbejdernes opmærksomhed er rettet mod betydningen af indbyrdes relationer, og derfor vælger de at holde sig væk (for at træde til med støtte på længere sigt).
6. *Relationer opstået med støtte fra pædagog:*
 - Medarbejderen er opmærksom på brugerens ressourcer, og anvender dem som metode til dannelse af netværk og derigennem brud på isolation.

I tilknytning til disse tre kategorier hører der en fjerde kategori jeg ikke har nævnt før.

4. *Relationsarbejde iværksat af medarbejdere.*

At iværksætte relationsarbejde er opstået ud fra vejlederens faglige ønske om, at hjælpe en eller flere udviklingshæmmede til, at overvinde eller imødekomme nogle af problemfelter jeg fremhævede med **fød** skrift på side 6:

- Manglende følelse af at høre til.
- Ensomhed og isolation.
- Manglende netværk at spejle og udvikle sig i.
- Manglende eller svage indbyrdes relationer.

Hvor de tre første kategorier er opstået på baggrund af bruger initiativ og vejlederens opmærksomhed i nuet og væren "opsnusende foran", kræver den fjerde kategori en anden metodisk tilgang. Her er det medarbejderen der gennem sin praksis observerer en problemstilling og beslutter at forsøge at gøre noget ved problemet.

Aktionsforskning

En mulig metodisk tilgang er at lave aktionsforskning. Til forskel fra årsag/virknings metoder, har aktionsforskning den fordel at den som metode ikke udelukkende er rettet mod, at finde en løsning på et problem. Derimod retter den sig i høj grad imod at udvikle medarbejderens forståelse af alle de detaljer der er i spil i og omkring problemstillingen.

Hvor efteruddannelse, kurser og temadage handler om at udvikle praksis med viden udefra, kan man sige at aktionsforskning "handler om at udvikle praksis ved at arbejde/praksis"³⁵.

Medarbejdere der deltager i et aktionsforsknings projekt får mulighed for at udvikle deres kompetencer ved at blive bedre til, systematisk, at se på deres egen måde at praktisere pædagogik på.

At forske eller lære gennem aktioner eller handlinger, er i sin grundform bygget op omkring de processer jeg beskrev om videns deling i afsnittet om kompetenceudvikling. Forskellen er den systematiske tilgang til de forskellige processer.

En systematik, der yderligere gør metoden velegnet til, at imødekomme kravet om dokumentation.

Aktionsforskning er bygget op omkring fem hovedpunkter som jeg vil gennemgå og eksemplificere gennem et eksempel fra praksis.

Aktionsforskningens punkt 1. Problemstilling.

Vi oplever at en gruppe yngre mænd har svært ved at etablere sig i "Fristedet". De er nye i at høre til kategorien "voksne" og de synes de er anderledes end de andre medlemmer. De kender hinanden, de laver de samme ting derhjemme, men hver for sig. Vi er bange for de bliver ensomme og isolerede. Hvordan kan vi gøre noget for at hjælpe dem med, at få etableret og vedligeholdt kontakten til hinanden?

Aktionsforsknings punkt 2. Aktion/Handling.

Vi etablerer en Young Boyz Club og inviterer dem til at være med. I Young Boyz Club tager vi hjem og besøger hinanden på skift en gang om måneden. Medarbejderne tager initiativet og sørger for at sende invitationer ud. Når vi er på besøg er det værten der bestemmer hvad vi skal lave, men som udgangspunkt er det meningen vi skal lave noget der tager udgangspunkt i de interesser brugerne har tilfælles, f.eks. spille playstation, se film eller se/snakke fodbold.

Aktionsforskningens punkt 3. Iagttagelse.

Medarbejderne laver systematiske iagttagelser fra besøg til besøg: Møder brugerne op? Taler de med hinanden eller taler de kun med/ gennem os? Spiller de playstation som var de alene, eller følger de med i hinandens spil? Får de talt sammen om filmen eller ser de den bare hver for sig selvom de er sammen? Hvordan klarer værten det at være vært, og hvordan går det med at finde vært til næste gang? Er det spændende at være vært eller forsøger brugerne at undgå det?

Iagttagelserne bør skrives ned, eventuelt i en logbog, så vigtige detaljer ikke overses eller glemmes.

Aktionsforskningens punkt 4. Refleksion.

De medarbejdere der er en del af Young Boyz Club diskuterer deres iagttagelser: Hvordan går det, virker det vi har sat i værk, virker brugerne interesserede eller virker det som om de deltager for vores skyld? Får de etableret kontakt til hinanden? Kommer de mere i "Fristedet" når de ved hinanden er der? Skal vi ændre på indholdet, er det godt at tage på hjemmebesøg eller skal vi mødes et mere neutralt sted og f.eks. gå sammen til en fodboldkamp eller en biludstilling?

³⁵ Tingleff Lise m.fl. side 3 ø.

Aktionsforskningens punkt 5. Tilpasning af handlinger, nye iagttagelser og refleksioner
Forfra igen med tilpassede handlinger, nye iagttagelser og flere refleksioner.

Sammenfattende kan man sige om aktionsforskning, at det, i forhold til den mere løse videns deling, er en mere forpligtende proces. Der skal sættes medarbejdere af til projektet, og kollegerne skal vide at processen står på over måneder. Ledelsen skal være klar til at bidrage med ressourcer og den nødvendige tid som særligt refleksionen kræver. Det vil være en god idé at de medarbejdere der arbejder med aktionsforsknings projektet forpligter sig til, at dele deres iagttagelser og erfaringer med resten af personalegruppen.

Konklusion og Perspektivering.

At indgå i relationer er ligeså naturligt som at trække vejret. Vi gør det hele tiden, i alle mulige situationer, og ofte uden at tænke nærmere over det. Mennesker interagerer hele tiden, også når man er udviklingshæmmede; i bussen, hos bageren og i klubben.

At interagere er af grundlæggende nødvendighed for et menneskes udvikling. Det er i samspillet mellem mennesker, man lærer og udvikler sig. For udviklingshæmmede sker disse samspil ofte med professionelle. Et nødvendigt møde for den udviklingshæmmede der har brug for støtte og vejledning, men også et møde der stiller store krav til begge parter og som jeg ikke vurderer som ligeværdigt. Den udviklingshæmmede interagerer med et menneske med anden baggrund og en subjektiv tilgang til brugeren.

*"Det er kedeligt at vi "normale" over for udviklingshæmmede personer tegner et billede af, at det er os, der er rollemodeller for, hvordan man skal være. Når man møder udviklingshæmmede personer tror de ofte at de skal være som os, de spørger ofte, "skal man sige sådan" eller "skal man gøre sådan" Der bliver brugt så mange kræfter på at undgå at gøre noget forkert."*³⁶

Det er selvfølgelig ikke en selvfølge, at udviklingshæmmede indbyrdes føler ligeværd, men den kvalitative brugerundersøgelse viste, at det var af stor betydning for dem at have venner, og at " *venner behøver ikke være gode til det samme*". De udtrykte stor forståelse overfor hinandens svage sider og ønskede at " *de stærke skal få de svage med*".

Samtidig stod det også klart at vi ikke kunne sikre dem venner.

E: "Men det der med at være venner, for der er jo nogen man bedre kan snakke med end andre, altså det kan man jo næsten mærke med det samme, altså om det er en man kan snakke med.", **M:** "Mærke om kemien er der eller om den ikke er der."

Kemien kan vi ikke sikre, og vi må gøre os det klart at vi ikke kan skabe eller holde liv i noget der ikke er grundlag for, men vi kan imødekomme brugernes ønsker om, at skabe rammer uden formynderi, hvor de kan mødes og måske finde kemi.

... **MH** Jeg er glad for der er sådan en institution som Fristedet her, der som, man kan få, hvor man ikke er sådan formynderisk over for hinanden, hvor man kommer ind med alle er okay og så 'n noget **E:** Mmmm... **MH:** Der er ikk' nogen der bliver sådan skuet og siger at de er bedre end andre **M** Sådan nogen steder man føler sig velkommen ikk **MH** Man skal føle sig velkommen, som den ene ikke kan stave og hvad man så ellers ikke kan gøre så så så er vi alle ens **AJ:** Ja... **E:** Mmmm **AJ:** Der er ingen forskel... **MH** Man kan tale med alle uden at ha..hvad personen egentlig... (pause) Det vil jeg kalde en... hvis man bare kommer ind med åbne arme

Hvis man antager at alt er en relation, at man ikke kan "ikke lære" og ikke kan "ikke interagere", hvorfor så overhovedet prøve at opsætte rammer der støtter udvikling af indbyrdes relationer mellem udviklingshæmmede?

Udover at det er, at imødekomme brugernes ønsker, så har vejledere pligt til at finde de stier der kan hjælpe udviklingshæmmede i at nå deres mål for "det gode liv", og en mulig virksom sti går gennem deres indbyrdes relationer. At noget er selvfølgelig for os, gør det ikke selvfølgelig for udviklingshæmmede. Selvom serviceloven lægger op til øget selvbestemmelse, er det ikke det samme som at man selv skal klare alt. Støtte og vejledning er stadig nødvendigt, også på "selvfølgelige" områder, som at danne relationer.

³⁶ Gerland Gunilla "Autisme tilstande – relationer og seksualitet" side 35

"Det er mærkeligt at samfundet forventer at mennesker der har boet på institutioner i årtier med det samme skal lære sig omgivelsernes normer og holdninger så snart de ikke længere skal bo på institution, Det er næsten som om, samfundet forventer at normerne skal komme flyvende ind i hovedet på personen i bussen fra institutionen til den beskyttede bolig."³⁷

For den enkelte medarbejder har paradigmeskiftet, serviceloven og brugernes ret til uformynderi, medført et nyt skisma i måden at tænke arbejde med udviklingshæmmede på. Hvor bogstaveligt skal vi tage brugerens udsagn og ønsker, og hvilken betydning har det for vores faglighed?

Vi *skal* tage brugernes ønsker bogstaveligt og vi skal støtte og vejlede dem i retning af deres egne mål. Men at vejledere ikke længere er eksperter i udviklingshæmmedes liv, betyder ikke, at vi ikke må bevare og udvikle vores faglige kompetencer.

Den påstand understøttes af Lisbeth Jensen der er formand for ULF. Hun beskriver i et interview³⁸ hvordan hun mener at selv- og medbestemmelse er de næste års vigtigste udviklingsområde, ikke mindst for personalet, og at selvom der er sket meget på området, er der lang vej endnu: *"Vi er som udviklingshæmmede gået fra at være passive til at være aktive, og det giver personalet en ny rolle, og det skal de vænne sig til."*

Samtidig med vi skal vænne os til den nye rolle Lisbeth Jensen udtrykker så klart, skal vi også vænne os til betydningen af de øvrige ændringer for området. Amternes nedlægges og en del arbejdsopgaver udlægges til kommunerne. Brugergruppen udvides og der skal erhverves ny specialviden for at kunne løfte de nye opgaver. Samtidig stilles der øgede krav om selvevaluering, dokumentation og kvalitetssikring.

Krydspres er ikke længere forbeholdt ledere. Det mærkes af hver enkelt medarbejder.

For den samlede organisation betyder det at selvfølgeligheden er væk, og for ledelsen er forandringsledelse ikke længere et redskab der nogen gange skal i brug. Der skal fremtidssikres og hvordan fremtidssikrer man til en fremtid man ikke kender indholdet af? En metode til fremtidssikring er, at hver enkelt organisation arbejder på at udvikle særlige karakteristika der kendetegner netop denne organisation. Hver enkelt organisation har brug for at udvikle en egen kultur eller artefakter, der skaber genkendelighed såvel internt som eksternt. Et bud på en del af en organisations særlige kendetegn er, at arbejde bevidst på at skabe rammer, der muliggør styrkelse af brugernes indbyrdes relationer. At skabe rammer hvor indbyrdes relationer kan udvikles og trives, er en metode der udnytter vores faglige viden, til at understøtte brugernes ønsker og udvikling, ved at tilbyde dem jævnbyrdig sparring.

Når det at indgå i relationer er af grundlæggende vigtighed for et menneskes udvikling, vil det at have mulighed for at danne og udvikle indbyrdes relationer, være hjælp til selvhjælp for brugerne. Skaber vi de rammer hvor denne udvikling af selvhjælp kan ske, tager vi brugernes ret til selvbestemmelse alvorligt, og er et skridt nærmere den nye rolle Lisbeth Jensen mener, vi skal vænne os til at have.

"Det er ikke let at være hjemmevejleder" konkludere brugerne, og nej – det er det ikke, men det er spændende og det er udfordrende.

³⁷ Gerland Gunilla "Autisme tilstande – relationer og seksualitet" side 125

³⁸ Socialpædagogen nr. 25/2005

Litteraturliste

- Hansen, Hans Christian (2000) **Udviklingshæmning og socialt netværk**. Forlaget Udvikling (83 sider)
- Hansen, Hans Christian (2002) **De glemte – Nye perspektiver på udviklingshæmning og socialt netværk**. Forlaget Udvikling (162 sider)
- Sørensen, Peter Westergaard (2002) **Fra rejseleder til stifinder**. Forlaget Udvikling (109 sider)
- Sørensen, Peter Westergaard (2003) **Jeg er ok som jeg er**. Forlaget Udvikling (94 sider)
- Perlt, Birger m.fl. (1994) **Liv og kvalitet – i omsorg og pædagogik**. Narayana Press (220 sider)
- Jensen, Pernille m.fl. (2004) **Recovery på dansk**. Narayana Press (255 sider)
- Madsen, Bent m.fl. (1999) **Tæt på relationen – betydningsdannelse i pædagogisk arbejde**. Gyldendal Kap 1-5 (99 sider)
- Gerland Gunilla (2005) **Autismetilstande, relationer og seksualitet**. Videnscenter for autisme (
- Armstrong Thomas (2002) **Klog på mange måder**. Narayana Press (259 sider)
- Illeris Knud (2001) **Læring – aktuel læringsteori i spændingsfeltet mellem Piaget, Freud og Marx** Kap 1-3 (51 sider)
- Bateson (2004) **Interaktion og Læring – Gregory Batesons bidrag**. Unge pædagoger Kap 1-4 (81 sider)
- Hermansen Mads (2001) **Læringens univers**. Forlaget Klim. Kap 1-3 (98 sider)
- Portner Marlis (2003) **Den personcentrerede metode – i arbejdet med sindslidende, udviklingshæmmede og demente mennesker**. Narayana Press. Kap 1-7 (125 sider)

Artikler mm.

- Løw Ole (2001) **Kollegial Supervision**, side 5-47 Udleveret på KLEO
- Artikel. Knox, Marie og Hickson Fay (2001) **The meanings of close friendship: The views of four people with intellectual disabilities**
- Artikel. Emerson Eric og Mc Villy Keith (2004) **Friendship activities of adults with intellectual disabilities in supported accommodation in Northern England**
- Kotter, J.P. Sammendrag udleveret på modul Ledelsen af forandringsprocesser.
- Introduktion til systemisk tænkning (2005) Udleveret på modul Pædagogisk udviklingsarbejde

Bilag 1.

Relationsarbejde

- Hjælp til dannelse/
vedligeholdelse af relationer
- Danne rammer for:
 - Kontakt
 - Fælles oplevelser
 - Nærhed
 - Hyggeligt samvær

Rummelighed

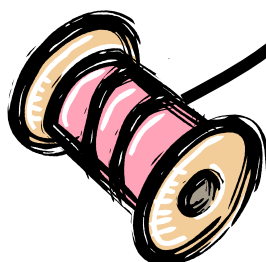
- Plads til forskelligheder -
- Tryghed -
- Respekt -
- Mangfoldighed -

Etik

- At være sin egen rolle bevidst
- At være opmærksom på
konsekvenserne af ens handlinger
- Betænksom/bevidst ærlighed

Livskvalitet

- Humor/humor -
- Brugerinddragelse -
- Med - bestemmelse -
- Fri-sted -

Bilag 3.

Alle førtidspensionister, inklusive de udviklingshæmmede, i kommunen modtager et brev hvor de kan vælge at lave en opsparing til alders pension. Alle hjemmevejledere bruger først tid på selv at forstå betydningen og konsekvenserne for brugernes økonomi nu og i fremtiden, og dernæst på, at gennemgå og forklare brevet for alle deres brugere enkeltvis. En hjemmevejleder bliver inviteret på besøg hos en bruger. Vedkommende har samtidig inviteret en del andre brugere på klatkager og kaffe. Snakken går, og på et tidspunkt spørger hjemmevejlederen til det brev om pensions opsparinger, de alle skal tage stilling til. Der er lidt stille men så begynder et par af brugerne at give udtryk for nogle af de ting omkring brevet de ikke helt forstår. Blandt de områder der tages op er der ting en anden bruger *har* forstået og taget stilling til. I løbet af kort tid har de indbyrdes fået skabt dialog i et forum, hvor det er trygt og i orden, at lufte sin manglende forståelse af et komplekst valg. De har brugt situationen og hinanden, til at skabe gensidig forståelse for betydningen af valget.

Bilag 4.

Filmen "Betyder jeg noget for dig?"

Bilag 5.

Temadag om venskaber lørdag den 12/11 – 2005

- Dagen afholdes i Fristedet ml kl. 11 og 16

Program ramme:

(Alle tider er cirka tider - ligesom indholdet kan tilpasses igennem processen)

11.00

Velkommen og tak fordi I ville komme og fordi I vil hjælpe mig med min opgave

- Morgenmad og kaffe
- Præsentation af Mathilde der er observatør. Mathilde skal være mine ekstra øjne og ører, men hun skal også holde øje med mig, så jeg ikke får jer til at sige noget I ikke selv mener.
- Formålet med dagen og med opgaven, herunder at jeg ønsker at undersøge værdien af brugernes indbyrdes relationer: Hvilken betydning for brugerne, hvordan de opstår, hvordan de vedligeholdes og hvad vi som pædagoger skal hjælpe med, og hvad vi ikke skal blande os i
- Fortælle at vi bruger båndoptager i mandegruppen
- Husk at få tilsagn om at måtte citere deltagerne i opgaven

11.15

Brugernes begrebs afklaring/brainstorm

Brugerne opdeles i 2 grupper, en mande- og en kvindegruppe med 6 i hver
Meningen med formiddagskaffe og tuscher forklares.

- Mandegruppen præsenteres for båndoptageren
- Kvindegruppen skal tage referat ved at skrive ned på planche. Der ligger tuscher så alle der vil kan skrive selv. Derudover udpeges der en referent (skrive stærk person) der skal skrive udsagn ned for dem der ikke selv vil/kan
- Deltagerne snakker indbyrdes ved bordene om, hvad ordet "ven-ner/skab" betyder for dem. Kvindegruppen opfordres til at skrive både deres individuelle holdninger og dem de taler sig til rette om, ned på dugen.

Mathilde og jeg tilstræber at holde os inaktive.

Vi går lidt rundt og lytter, sætter os måske ned, og kan hjælpe til hvis vi bliver bedt om det, eller vi kan se processen ikke rigtig kan komme i gang.

Vi kan støtte processen, men må ikke styre/præge *indholdet* i brugernes begrebs afklaring (Vi evaluerer bagefter hvordan det gik = pædagogens rolle, fælder, magt o.l)

12.00

Opsamling – Fælles

- Skriv alle sætninger/ord op på plancher, spørg til betydningen af dem, spørg om nogle kan slås sammen til et dækkende ord der er enighed om.
- Bed brugerne give udsagnene "vigtigheds numre" (Alt efter hvor meget der er skrevet ned kan vi vælge at bede brugerne fjerne de mindst vigtige)
- Samle op, når listen er færdig, føler alle sig hørt, er det her de fælles værdi ord?

12.45

Lave fælles frokost

Plancherne hænger så man kan gå og kigge på dem, tænke over indholdet

13.30

Opsamling

- Er der kommet ønsker om ændringer af de fælles værdi ord?

Handling/erfaringer

- Hvordan kan man møde nye venner
- Hvordan holder man kontakten til nye/gamle venner
- Hvad kan/bør/skal hjemmevejlederne gøre/hjælpe til med
- Hvad skal hjemmevejlederne ikke blande sig i

14.30

Opsamling

- Hvis vi skulle lave en håndbog for hjemmevejledere, hvad sku den så handle om?

(Støtte punkter for Mathilde og jeg hvis det bliver nødvendigt – Checkliste - har jeg fået svar på...).

- Er det vigtigt at have venner blandt de andre brugere
- Er det vigtigt at have andre venner
- Hvor kan man møde nye venner
- Hvilke ting kan hjemmevejledere gøre for at hjælpe os
- Hvad skal hjemmevejledere være opmærksomme på
- Hvad skal hjemmevejlederne ikke blande sig i

15.30

Afrunding/evaluering

- Hvordan har det været at deltage i en temadag?
- Føler alle sig hørt
- Hvad ku have været anderledes
- Er der noget vigtigt vi har glemt
- Hvis jeg får brug for det må jeg så interviewe nogen af jer enkeltvis/ lave relatiogram
- Kunne I tænke jeg vi mødtes og talte om hvad jeg har fundet ud af når opgaven er færdig?

Tak for i dag

Anne

Bilag 6.

Afskrift af kvindegruppens planche – temadagen

En ven er:

- Sød
- Rar at være sammen med
- En man ser privat
- Nært forhold til
- En der holder af en
- En der respekterer en som man er
- En der støtter en i tykt og tyndt
- En man kan ringe til
- Dem man går i klub med
- Dem man rejser med

Med en ven kan man:

- Få hjælp
- Snakke om personlige ting
- Lave sjove ting med
- Hygge med
- Gå i zoologisk have, tivoli, biografen, teater, koncert og holde nytår med
- Gå på aftenskole med
- Drille uden han/hun bliver sur

Venner behøver ikke være gode til de samme ting

Man kan lære af hinanden

Man er ikke alene når man har en ven

Man bliver ked af det/såret hvis man bliver uvenner

Man kan have venner i hele landet

Vejlederne skal

Ikke blande sig i det vi selv kan, det vi ikke selv kan skal de blande sig i

Lave fester og rejser

Hjemmebesøg

(Hvorfor er der ikke handicap dag i Tivoli mere)

Bilag 7.

Afskrift af bånd fra temadag

Kvindegruppen arbejde med referat, mandegruppen med båndoptager.

Denne afskrift repræsenterer derfor kun mandeudsagn. Deltagere: **M, K, MH, E og AJ**
(**MP** dukker først op ret sent)

MH: Vi begynder med, det handler om venskaber ooog øøøh hvad jeg føler om venskaber, jeg – jeg vil nok være, jeg prøver og sådan, jeg er måske ikke den, den der er bedst til at ha nære venner som øøh jeg er nok mest til at komme ned i klubben eller andre steder og så være venner med dem der kommer der... (rømmer sig) jeg synes venner det skal være sådan nogen som der øøh man skal stole på dem og sårn noget prøver at ... **M** Det er vigtigt

MH Det skal være nogen der er gode at snakke med, man kan stole på, man kan.. **AJ:** Lave nogen ting sammen med **MH** lave nogen forskellige ting sammen, spille og gøre alting sammen med det synes jeg faktisk (*utydeligt*) **AJ** og lave mad sammen nogen gange **E** det er også godt at komme ud og besøge hinanden og hvordan man bor og lave lidt fis og ballade (*utydeligt*) eller besøge piger. nå nej det er noget andet (*latter*) (*rømmer sig*) det skal... man skal jo også ha venner som man kan ringe til hvis man har problemer **AJ** eller komme hos **E** Jaja **M** Det er god ting hvis man har brug for hjælp i stedet for at bruge hjemmevejlederne altid, det er meget sjovere at komme ud og besøge andre eller snakke med dem **MH** Ja... **E** Sådan til forskellige arrangementer.....**AJ** Gå i biografen.....**MH** være sammen med og (*utydelig og lang pause*)...**AJ** jeg synes det er meget svært at få noget ned **E**Jaaa det er ikke.....det er også meget sjovt at, det er meget godt at prøve.... **AJ** Jaja... At blive spurgt... **E** (*Griner*) ja, sådan en lørdag formiddag...(lang *utydelig passage*)... **M** en ven er jo også en man er loyal overfor... **MH** man går ikke bag ryggen på hinanden og sådan noget **M** nej... **MH** man kan gøre ting og sager sammen... sårn og... Hvis man har brug for et godt råd hvor man kan ringe og så siger den ærlige mening, ikk... sårn noget med og bare et eller andet den mening som vennen nu gerne vil ha, man skal gi sin egen mening til kende **M** at man ikke presser sin mening igennem... **MH** du skal ikke bare presse tingene igennem... Man kan jo også være ven med en man både kan snakke med og pjatte med og... **AJ** og en man kan, man kan jo også tage ud og rejse sammen....**M**...en man kan man kan man også lave mad sammen og man også synes det er hyggeligt så det ikke kun er den ene der laver noget så man ikke snakker sammen og....**E** og laver god mad og lidt vin eller sådan noget så måske også når man skal på, spørge om de andre skal med på vinterlege eller på ferie eller hvor man nu skal hen enten med hjemmevejlederne eller selv på egen hånd **AJ** Ja.. **E** eller man selv arrangerer rejsen **M** Ja det er også en... **E** Det er jo også meget sjovt at prøve **MH** Hva siger **K**... Hva vil du sige om venner?... Nu skal det jo ikke alt sammen være os der siger noget...**AJ** det er også svært når man kommer ind i sådan en gruppe.(*griner*) **MH** Ja det er svært at komme ind i sådan en gruppe..... (**K** *siger noget meget utydeligt*)

M Det er jo også noget med om man tør gøre det, at man ikke tror det ikke kan lade sig gøre.....**MH** det er jo noget med man skal ha tillid til sine venner...og og ...det det , det er nogen som der begynder at blive indelukkede så kan man godt finde ud af hvis der nu blev sagt noget sådan sådan så kan man godt blive lidt, at man sidder der **M** Jamen helt sikkert så....**MH** det er ikke rart at blive dolket i ryggen og sån noget at der kommer flere ting og

sager bag ens ryg, frygteligt ... (*der bliver snakket af flere og det bliver umuligt at høre*)...**M** det er vigtigt man er ærlig overfor hinanden.....??:Man skal ikke snakke i krogene... **MH** Hva kan man mere sige om venner. **E** Det er jo også meget hyggeligt hvis man møder hinanden ude i byen, har du tid lige at snakke lidt... Det det det... Når man er ude og handle. Man mødes måske ovre i City 2, gå forbi hinanden og måske bare lige hilse på hinanden.....?? Hvis man mødes kan man måske gå ind et sted og snakke med hinanden AJ I hvert fald lige sige dav... **MH** Ja dav og sådan noget, hej med dig og hvordan går det og... Har du det godt og sådan noget. Det behøvs ikke være sådan stor snak... **M** Nej altså det jo bare at man hilser på hinanden og sådan, det kan jo gøre meget jo... **MH** det er jo en måde at... at... Sige man accepterer den anden på hvis du... **M** Joo men også hvis du, hvis man bor sammen, at hilse på hinanden når man kommer hjem, hvis man går om morgenen, lige siger farvel til hinanden og også kan tale pænt til hinanden og snakke sammen og også når man kommer hjem at man ikke bare går ind på sit værelse fordi man ikke tror man kan snakke sammen, det kan nogen gange godt gi misforståelser så kan man lige tage fat i personen, hvorfor hilste du ikke på mig nu altså... Når man tror man egentlig taget har gjort det men man ikke har gjort det... **MH** venner der kan se på en når man ikke rigtig har lyst til at snakke... Sådan... Hvis du bare har sådan en dag hvor du vil være alene så dine venner kan godt se at det det du, man skal ikke lige komme den dag hvis du gerne vil være alene... Skal man ikke lige komme brasende og sige "Hej"... og sådan noget hvis man ikke gad ha... **M** Nej nej men nogen gange kan det da være godt hvis vedkommende bare kommer og spørg og snakke i stedet for bare... **MH** man kan spørge ja om man har lyst til at snakke så så men hvis man siger nej så... synes jeg altså det, så skal man lade være, det skal være deres eget... **E** Jeg vil sige... **MH** deres egne præmisser... **E** Jeg vil også sige at det med at ha venner det er jo også at... Altså jeg ved selv at det var svært for mig at skulle flytte ud for mig selv, altså det var... **MH** det er hårdt for alle. **E** Da jeg flyttede ud, altså havde jeg ikke haft en god hjemmevejleder og snakke med hende om det og selv gøre lejlighed i stand eller indrette den det tog jo også noget tid også og falde tid og ("*ja*" og "*mmm*" kommentarer fra flere i baggrunden) og hvor er de nærmeste henne **M** det er nok også fordi (**E** *rømmer sig*) man er bange for man bliver ensom, fra alle dem man havde før.. **E** "Mmmm"... **MH** så er det godt der er sådan en institution som "Fristedet" som der kan få, hvor man kan få, hvor man ikke er sådan formynderisk overfor hinanden, sårn kommer ind med alle er okay og sårn noget **E** "Mmmm"... **MH** Der er ikke nogen der bliver sådan beskuet fordi de er bedre end andre **M** Sådan er det nogen steder, hvor man kan føle sig velkommen ikk... **MH** ALLE skal føle sig velkommen ikk... At den ene ikke... eller ikke kan stave eller hvad man så ellers ikke kan gøre så er vi alle ens...?? "Mmmm"... Man skal ku tage/(tale??) alle **M** der vil nok være nogen der synes der er forskel... **MH**... Uden egtl. at ha om hvad som personen har... Bare kommer ind med åbne arme i stedet for hvis man kommer ind i en klub hvor hvor der er er en lille gruppe så skal man kunne høre på alle i stedet for at danne sin lille gruppe... **M**..Jojojo men det kan også være svært nogen gange når man kommer ind et sted hvor der er nogen der har en klike ikk.....så er det lidt svært at komme ind i... med ind i fællesskabet hvis du ikke lige er den eller den der har det og det **E** det er jo det samme med på en arbejdsplads, det er jo heller ikke altid man, at det er lige sjovt (*baggrunden samtykker*) **M**: Der er mange steder der har anarki og... **K** Ja ja men du faldt jo ind med det samme (*griner*).. **M** Jo jo... Jeg tror jo også det er nemmere hvis du kender nogen i forvejen... Men altså hvis du slet ikke kender nogen... Du skal til et helt nyt miljø..... (baggrunds kommentarer utydelige) hvor du slet ikke kender nogen på forhånd du skal til og lære alle at kende i forhold til hvis du kender en eller to så er det lidt

nemmere at finde ind i samspillet med de andre der er der i stedet for hvis du slet ikke kender nogen.....(*Tavshed, kvinderne snakker i baggrunden*).....**MH** jeg er måske ikke den store konversations, jeg starter ikk en samtale selv, men hvis du starter så fortsætter jeg så kan jeg godt fortsætte.....**E** Men det der med at være venner for der er jo nogen man bedre kan snakke med end andre altså det kan man jo næsten mærke med det samme, altså om det er en man kan snakke med **M** Mærke om kemien er der eller om den ikke er der.....**E** Det er jo..... **MH** det er jo selvfølgelig... Man skal prøve også at få andre med i tingene... Nu prøver jeg f.eks. at få **K** med... Hvis nogen føler sig lidt udenfor... **K** Nej det gør jeg ikke... Jeg sidder og lytter... **E** det er jo også svært at finde ud af hvem man skal være venner med og hvor man finder dem henne og man møder dem i klubber eller om man møder dem ude i byen eller... Eller hvor man nu møder dem... **AJ** På hjemmebesøg...(der hældes kaffe op)... **M** Der er jo også forskel på hvem man tør indgi sig i, altså rent venskab, om det er noget man kan se noget fornuft i eller om det bare er, om det måske er noget der kun holder 1 dag eller 2 altså eller om det er 1 måned eller 15 eller 20 år altså... Der er jo stor forskel... **E** "Mmm"... **K** (*griner*) **M** og jeg har kendt hinanden i 14 – 15 år nu siden starten... **E** 14-15 år????????... **AJ**.. "ja"... **M** ja der er jo gået noget tid... **E** der kan nå at ske meget endnu... **K** det tror jeg ikk... **MH** der skal meget til for at blive venner på en dag eller 2.. **AJ**.. Jaaa... **K** sådan hvis man er, hvis man har været venner i mange år så er det meget svært at blive uvenner... **E** men man kan jo nogen gange godt blive uenige... **Hele bordet**: Jow jow.. Dét... Hæhæhæ **E** Jaae gamle venner kan jo også være svære at holde ud (*griner*) **K** Det er jo også... **AJ** det tror jeg også er sundt... **MH** venner skal jo også ku være uenige... **M** man skal sgu ikke være enige om det hele du... Så bliver det kedeligt... **E** Griner... **K** Så har man jo ikke noget at diskutere... **MH** man skal ku diskutere det hele... **M** Man behøvs ikke være enige **AJ** Nej... **K** Det er vi heller ikke... (*griner*)... **M** det ville være kedeligt hvis man var enige om det hele... (*fløjten*)... **AJ** Hva er forskellen på en ven og en kammerat. **E** Ja det var egtl et godt spørgsmål... (**baggrunden**... tjaaaaaa)... **MH** Hva vil jeg egtl. kalde en kammerat... Det er sådan en man kan... **AJ** jeg synes det er det samme... **MH** forskellen ml en ven og kammerat, jeg vil sige kammeraten og ven, det er næsten det samme... Man har meget med at sige de 2 ting skal skilles ad... **AJ** det har jeg virkelig svært ved... **MH** Venner og kammerater er det samme ord... Eller om det er 2 forskellige ting eller... **M**... Det synes jeg, jeg har det i hvert fald sådan at jeg, måske en ven, måske har man en ven man har lavet noget igennem næsten årtier, men måske kammerater har man måske kun været sammen med i et par uger eller et eller andet, kommer jo an på hvad man laver og hvor man bor og hvem man har og... Det kan jo være det samme jo men... **MH** Kammerat det synes jeg er det samme... Men ven er jo alligevel mere en man kan tale med... sådan helt helt dybere og sådan... **M** Jooo og så er der måske også nogen ting man laver anderledes sammen med en ven end man gør med en kammerat... **MH** jooo det er jo også sådan man vil sammen med engang imellem, en ven det er sådan en man gerne vil være sammen med hele tiden... Hvis der nu er en der ringede til mig så vil... f.eks.... Nej jeg ved ikke... **M** Jeg synes det er svært... **MH** hvis der nu er en der ringer til mig... Selvfølgelig vil jeg gerne være med men... **M** Det er en svær balance for hvad er forskellen... Kommer an på hvad man lægger det på.. Om det er et venskab eller fordi man bare gerne vil være sammen med nogen, det er jo 2 forskellige sider af samme sag jo... **E** Det er jo det samme med kolleger... Det er jo nogen man bedre kan... øøøhhh... være sammen med end andre... Nogen besøger man efter arbejdstid... **M** og andre gør man ikke.. **E** nej og andre de vil så ikke... Blande privatliv sammen... Altså arbejde for sig og det almindelige liv for sig... **K**.. Ja... **E** Livet udenfor murene.. (*griner*)... **M** Det kan jo så

også være svært for hvis man arbejder sammen med dem man bor med har man jo ikke noget at snakke om når man kommer hjem... **E** Nåååe ja... **M** Man må finde sådan en mellemvej... Og du skal tackle det hele, nu er du på arbejde og måske om 3-4 timer så går du hjem og så er du sammen igen ikk

K... Det har vi mange af der hvor vi bor... **MH** man skal også acceptere man skal ha de to ting hver for sig, skille.. **M** Det kan godt være svært nogen gange **MH** de to ting ad, arbejdsliv og privatliv... Man skal skille sådan noget ad... Arbejdsliv og privatliv skal ikke være sammen... Det er ikke det gode... **M** det kommer jo an på hvordan du vælger ... Om du kan tackle det... **K** Men mange gange kan man også... øøøh ... Hvis man arbejder det samme sted, så er det ikke det samme man snakker om når du kommer hjem... Når du kommer hjem kan du snakke om nogen andre ting end du ... **M** Man kan jo også snakke om hvordan det er gået i løbet af dagen ikk... Så du har den fra 2 forskellige sider ikk... eller 3...Måske kan du hjælpe den anden ikk.. Og sige jamen vi har lavet det og det hvis vedkommende ikke selv kan udtrykke sig ikk... **MH** Ja.. **E** (*Rømmer sig*)... Hva så hvis man så bliver uenige... Altså på arbejdet...(snak i munden på hinanden) Så er det lige hjem til aftensmaden og videre... (*griner*)... **MH** Gode venner er jo også sådan nogen der når de har været meget uenige kan de komme tilbage og så kan de sige undskyld... (*enstemmig baggrund ja*) **M** Gi hånden og sådan... **MH** Altså sådan hvis jeg bliver meget uvenner med dig kan komme bagefter og sige undskyld, måske et par dage efter komme og sige undskyld... Er vi venner igen... **M** Det er jo også vigtigt at man som venner kan gi hinanden hånden og sige man har lavet noget lort ikk...

MH det jeg vil sige er at bekendte det er sådan noget med at hvis man bliver uvenner så er det nok, så synes jeg det er lettere at være uvenner, men venner det er Sådden... Nogen der kan blive uvenner men komme tilbage igen... **AJ** Ja... **E** Det er det gode... **M** Det er jo så også afgørende hvor meget man lægger i venskabet...(samlet latter)... **JA!!** Jamen altså... Det kommer jo igen an på hvem det er ... Det er jo meget forskellig situation man står i...(UT afbryder . skal vi prøve at stoppe båndoptageren og se om vi kan få skrevet nogen ord på tavlen).....

Båndoptageren startes igen under opsamlingen, imellem tiden er jeg blevet bedt om at skrive op de steder på tavlen jeg bliver bedt om og ikke hvor jeg selv skrev ned
Kvinderne kom med **LA, LM** og **B**

E Det er jo også noget med om man kan sige fra overfor en kæreste f. eks

UT "Så kommer der et hjørne hernede med kærester??"

M det er en meget vigtig ting

E hvis man har fået en på sinkadusen af sin kæreste så er det jo ikke sikkert man har lyst til at være sammen med vedkommende resten af dagen – eller weekenden

UT Hva så med den næste weekend?

E Tja så må man jo prøve at snakke om det, hvorfor det skete, enten med sin hjemmevejleder eller med

UT Det vil sige at i hjørnet med "meget dumme ting der hører?"

E Vold

MH At slå og (overdrive/hårdt riv?)

LM Men kan da også lære at sige fra, det må man jo lære

MH Man kan også blive såret af sine venner, men så er det vigtigt man kan sunde sig og komme tilbage og sige om man kan blive venner igen

UT Kan man blive såret af bekendte?

MH... Ja men bliver man såret der så ryger de over i den sidste kategori

UT (*griner*) og hvad skal den hedde?

K Det er der hvor man stjæler kærester og ikke er venner mere

MH Det er der, det er der hvor man slet ikke er venner og den der kommer længere uden den hedder uvenner

M Det er altså meget smart vi har delt det op i kasser., altså deet

MH remser op Kærester, venner, bekendte og så er der den der og så er der

UT den hvor man ikke er venner mere

M eller uvenner

AJ det kan man jo være i lang tid

M Forskellen på en ven og en bekendt er hvor lang tid man kan være uvenner

MH en bekendt kan man være uvenner med i lang tid

UT hvad så hvis man ikke har en ven

E ja så har man et problem

MH ja så har man virkelig et problem, det er så et problem

UT skal vi snakke om hvad man gøre ved det hvis man ikke har en ven?

K Det er synd for dem der ikke har en ven

MH Dem der er stærke til at få venner de skal så... De skal så ku hjælp dem som ikke er så stærke til at få venner, de stærke skal få de svage med, man skal ku hjælpe hinanden Hvis der er nogen der har noget svært så skal dem som der har det godt de skal... dem der er stærke skal prøve at få de svage med

K det kan godt være svært hvis man ikke selv tror på det

M det kan jo være svært hvis man ikke tror, altså hvis man gerne vil men ikke tør selv at spørge, altså hvis man gerne vil hjælpe dem eller gerne vil være sammen med dem og man ikke selv tør spørge eller sige det til dem

UT Vil det sige vi laver en kasse herovre der hedder "*problemer*" og det er hvis man ikke tør?

K Ja

E Genert

E Eller måske bare har svært ved at tage sig sammen

UT Svært ved at tage sig sammen eller dovenskab?

MH Dovenskab – jeg vil kalde det dovenskab

E Altså det vil sige, jeg mener, der er måske også nogen der har svært ved at lukke sig inde, altså lukker sig mere inde end de lukker op

AJ Ja

M Der er jo nogen der holder skjoldet og så lukker de af

E Så er der bare tilmuret

UT Kender i sådan nogen – der lukker sig mere inde end de lukker sig op?

MH jeg synes i hvert fald at XXXXX han har været meget lukket op, men nu ser man ham faktisk ikke... Jeg synes da han engang var meget lukket op... jeg ved ikke... jeg prøver da hver gang jeg ser ham ovre i City 2 eller lægger en tur forbi men han... Og spørg hvorfor kommer han ikke og sådan noget...

UT Ja det kunne være hyggeligt hvis han kom

M Men det er svært at få folk ud af busken

MH Men man kan altid prøve at skubbe

UT Skubbe??

MH Men til sidst er det jo en selv der bestemmer om man vil eller ej

UT Men hvad for nogle af de her ting skal hjemmevejlederne blande sig i og hvad for nogen ting skal vi blande os helt udenom?

Og så gik der lang tid før vi opdagede båndet var løbet ud og fik et nyt i

LM jeg synes man skal da lære at sige fra hvis nogen drikker, ligesådan hvis man skal være kærester så må de da ikke drikke så må man gøre det.... Ja

UT: Gøre hvad??

LM Sige fra da, det må man da ja

MP *kommer ind af døren... Forsinket
(Bliver modtaget af grinende tilråb)*

LM Hvis der er en der bestemmer mere over en så kan man da ikke være venner sammen med dem det skal man da ikke

UT Vil det sige man ikke kan være venner hvis den ene bestemmer mere end den anden?

LM Jooooe altså... Hvis man havde sku ha boet på institution samme med dem hele tiden i mange år, så var man da blevet træt af det - hvis nogen skal bestemme for meget

UT Ku I ikke lige fortælle **MP** hva vi snakker om?

(MP får referat)

MH Gift/skilt, så kommer kærester, der er 4 kategorier, sådan noget der hedder kærester, venner, bekendte og så noget der hedder uvenner

UT Venner i hele landet står der??

LA Det var **B** der sagde det

B Jaaee jeg synes det er godt at ha venner i hele landet

UT så det betyder det er godt at ha venner tæt på men også længere væk?

B Ja, jeg har en på Fyn så skriver vi breve om hvad vi skal lave og så har man noget at glæde sig til

MP jeg har jo også en i Kolding, du ved jeg tager på bil messe

E og nogen man møder på rejser og vinterlege og sølund og noget og hvor man nu bliver slæbt med hen... *(griner)*

MH her bliver man ikke lokket... *(snak i munden på hinanden)*

Alle snakker om indholdet i kasserne, det er svært at sortere de forskellige udsagn

Gå til koncert med, holde nytår med, lave sjove ting, Kvindernes plancher bliver diskuteret

MP Det jeg kalder en god ven er sammenhold

Slut på bånd